

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Методична серія
Випуск № 490

Заснована в 2016 році

Н. В. Савінова, М. І. Берегова

Викладання курсу
«Педагогічна деонтологія, риторика,
культура мовлення вчителя-логопеда»

Методичні рекомендації

студентам спеціальності
А6 «Спеціальна освіта (за спеціалізаціями)»
спеціалізації А6.01 «Логопедія
(для змішаної та дистанційної форм навчання)»

Миколаїв – 2026

УДК 376.011.3-051:81-056.264 (076)

С 14

*Рекомендовано до друку засіданням радою
навчально-наукового медичного інституту
ЧНУ ім. Петра Могили
(протокол № 9 від 13 травня 2026 р.)*

Рецензенти:

Дрозд О. В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології
Навчально-медичного інституту ЧНУ імені Петра Могили.

Савінова Н. В.

С 14 Викладання курсу «Педагогічна деонтологія, риторика, культура мовлення вчителя–логопеда» : метод. рек. студентам спеціальності А6 «Спеціальна освіта (за спеціалізаціями)» спеціалізації А6.01 «Логопедія (для змішаної та дистанційної форм навчання)» / Н. В. Савінова, М. І. Берегова.– Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2026. – 75 с. – (Методична серія ; вип. 490).

Методичні рекомендації присвячені організації та методичному забезпеченню навчального процесу у підготовці майбутніх логопедів. У посібнику висвітлено теоретичні засади педагогічної деонтології як основи професійної етики вчителя– логопеда; принципи та методи формування риторичної компетентності; особливості розвитку культури мовлення майбутніх фахівців у галузі спеціальної освіти; практичні рекомендації для викладання курсу у змішаній та дистанційній формах навчання.

Видання містить структуровані методичні матеріали, що сприяють формуванню професійних умінь студентів, розвитку їх комунікативної та етичної компетентності, а також забезпечує інтеграцію сучасних освітніх технологій у процес підготовки логопедів.

Посібник адресовано викладачам закладів вищої освіти, студентам спеціальності «Спеціальна освіта. Логопедія», а також усім, хто цікавиться питаннями професійної риторики та культури мовлення у сфері корекційної педагогіки..

УДК 376.011.3-051:81-056.264 (076)

© Савінова Н. В.,

© Берегова М. І.,

© ЧНУ ім. Петра Могили, 2026

ISSN 1811-492X

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	5
Плани лекцій.....	5
Лекція 1. Педагогічна деонтологія як наука.....	5
Лекція 2. Педагогічний такт як основа професійної діяльності.....	9
Лекція 3–4. Психолого-педагогічні основи спілкування в педагогічній діяльності.....	23
Лекція 5. Теорії міжособистісної взаємодії.....	26
Лекція 6. Культура мовлення логопеда та її ознаки.....	28
Лекція 7. Риторика як наука.....	29
Лекція 8. Техніка промови і культура оратора.....	41
ПЛАНІ ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ, ЛАБОРАТОРНИХ, ПІВГРУПОВИХ) ЗАНЯТЬ.....	54
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	56
Підсумковий контроль. Питання для підготовки до іспиту.....	58
Засоби діагностики.....	60
Критерії оцінювання та засоби діагностики результатів навчання.....	60
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ.....	64
Допоміжна література.....	65
Інформаційні ресурси в Інтернеті.....	66
ДОДАТКИ.....	66
Основні правила тактовного ведення бесіди.....	66
Заповіді педагогічного спілкування.....	67
Вправи для тренування умінь комунікації.....	69
Практичні завдання до теми “конфлікт і взаємодія в педагогічному процесі”.....	70
Модель професійно-комунікативної компетентності вчителя.....	71
Модель мовленнєвої культури вчителя.....	72
Модель риторичної культури вчителя.....	72

ВСТУП

Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти висувають нові вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів– логопедів. В умовах реформування освітньої системи та впровадження інноваційних технологій особливого значення набуває формування педагогічної деонтології, риторичної майстерності та культури мовлення як ключових складових професійної компетентності. Саме ці аспекти визначають якість комунікації педагога, його здатність до ефективної взаємодії з дітьми, батьками та колегами, а також рівень відповідальності й етичності у професійній діяльності.

Методичний посібник покликаний забезпечити викладачів і студентів структурованими рекомендаціями щодо викладання курсу «Педагогічна деонтологія, риторика, культура мовлення вчителя– логопеда» у змішаній та дистанційній формах навчання. У ньому представлено теоретичні положення, практичні завдання та методичні орієнтири, що сприяють розвитку професійної культури майбутніх логопедів.

Актуальність видання зумовлена необхідністю поєднання класичних педагогічних традицій із сучасними освітніми технологіями, інтеграції етичних норм у професійну практику та формування високого рівня комунікативної компетентності. Посібник стане корисним ресурсом для студентів спеціальності «Спеціальна освіта. Логопедія», викладачів закладів вищої освіти та всіх, хто прагне вдосконалити професійні навички у сфері корекційної педагогіки.

Метою навчальної дисципліни є формування у майбутніх фахівців моральних цінностей педагогічної професії як основи професійно– педагогічної культури; розширення знань про спілкування, його форми, види і структуру, про порушення, труднощі і бар'єри міжособистісного спілкування; засвоєння шляхів формування ораторської культури педагога.

Завдання (навчальні цілі) дисципліни

1. розкрити соціальну та виховну значущість дотримання педагогом норм педагогічної етики у професійній діяльності;
2. ознайомити майбутніх педагогів з принципами, нормами і правилами професійно– педагогічної поведінки;
3. розкрити особливості етичної поведінки вчителя при розв'язанні складних педагогічних ситуацій;
4. сформувати знання про сутність спілкування як феноменального явища суспільного розвитку, його структуру, функції, типи;
5. проаналізувати різні способи попередження порушень спілкування, подолання бар'єрів і труднощів міжособистісного спілкування;
6. опанувати основні аспекти психології та культури мовного спілкування;

7. сформувати практичні вміння та навички підготовки та здійснення публічного виступу.

2.2. Очікувані результати навчання.

Вимоги до знань та вмінь студента у результаті вивчення дисципліни:

Студенти повинні знати:

- ✓ основні моральні норми, етичні та етикетні правила;
- ✓ правила культури поведінки у стосунках із дорослими й дітьми на основі загальнолюдських та національних цінностей, норм суспільної моралі
- ✓ правила професійної етики педагога

Студенти зобов'язані вміти:

- ✓ діяти на основі принципів і норм етики, правил культури поведінки у стосунках із дорослими й дітьми на основі загальнолюдських та національних цінностей, норм суспільної моралі; дотримуватися принципів педагогічної етики (професійної етики);
- ✓ володіти культурою спілкування, його формами, способами, вербальними і невербальними засобами дотримуватися набутих моральних норм етичних та етикетних правил у власній повсякденній і професійній діяльності

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПЛАНІ ЛЕКЦІЙ

Лекція 1

Педагогічна деонтологія як наука

1. Поняття педагогічної деонтології

Деонтологія (від грец. «деонтос» – обов’язок і «логос» – вчення) – це: а) етична дисципліна, яка досліджує проблематику людського обов’язку; б) система знань про моральні, професійні та правові обов’язки й правила поведінки спеціалістів, а також їхнє ставлення до людини, що перебуває у сфері виробничих та соціальних взаємин.

Термін «деонтологія» застосовується до будь-якої професійної діяльності: медичної, юридичної, інженерної, управлінської і, безперечно, педагогічної. Деонтологія науково доводить необхідність свідомого узгодження особистих інтересів із суспільними потребами, гармонійного поєднання індивідуального та загального. Вона визначає форми професійної моралі та виконання громадянського обов’язку у конкретній сфері життєдіяльності.

Педагогічна деонтологія – це наука про професійну поведінку педагога, його обов’язки та відповідальність. Її зміст становить система морально– етичних норм і принципів, необхідних для якісного виконання професійних функцій. Основними етичними категоріями педагогічної деонтології є: обов’язок, відповідальність, справедливість, честь і гідність, гуманність, демократичність, повага, співчуття.

У словниках поняття «деонтологія» має різні інтерпретації:

- У словнику А.Д. Міхельсона – «мораль, наука моральності»;
- У «Словнику іншомовних слів» за ред. Н. Комлєва – «вчення про обов’язок» та «сукупність етичних норм поведінки медичного працівника»;
- В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка – «розділ етики, що розглядає проблеми обов’язку та сферу належного»;
- У «Словнику української мови» – «розділ етики, що досліджує проблеми обов’язку та моральних вимог»;
- У «Новітньому філософському словнику» – «концепція, що аналізує питання, пов’язані з поняттям обов’язку»;
- В «Оксфордському тлумачному словнику» – «наука, що займається етикою та коректною поведінкою»;
- У «Словнику з етики» – «наука про належне, розділ етики, що розглядає проблеми обов’язку».

Вперше термін «деонтологія» ввів англійський філософ і юрист Джеремі Бентам (1748–1832), один із засновників Лондонського університету. Він використав його для позначення теорії моральності, розробивши вузький напрям утилітаризму, де кожна дія оцінюється за користю для суспільства.

У XX столітті поняття деонтології певний час було витіснене з етичної науки, проте згодом відновилося й набуло значення як окремий розділ у різних сферах соціальної практики: від медицини до журналістики. Це пояснюється природним процесом диференціації наук, коли уточнюється предметна сфера знань.

Сьогодні можна виокремити кілька галузей деонтології:

- Педагогічна деонтологія – наука про поведінку педагога відповідно до його професійного обов’язку;
- Медична деонтологія – досліджує принципи поведінки лікаря у взаємодії з пацієнтом;
- Психологічна деонтологія – аналізує етичні аспекти допомоги та професійні компетенції психолога;
- Соціальна деонтологія – визначає норми поведінки соціального працівника;
- Юридична деонтологія – узагальнює систему знань про професійний кодекс юриста;
- Журналістська деонтологія – регламентує етичні та правові норми професійної поведінки журналіста.

Таким чином, педагогічна деонтологія постає як наука про професійну поведінку спеціаліста у системі «людина – людина» та її співвідношення з виконанням професійного обов’язку.

2. Основні функції та принципи педагогічної деонтології

Предмет педагогічної деонтології полягає у вивченні процесу засвоєння та практичного застосування педагогом системи моральних норм, що разом визначають його професійну поведінку. При цьому важливо враховувати, що поведінка вчителя залежить не лише від знання соціальних норм (моральних, правових, звичаєвих), а й від його ставлення до цінностей (правових, етичних, естетичних), які ці норми захищають.

Функції педагогічної деонтології

Як і будь-яка наука, вона виконує низку функцій:

- Науково-теоретична – розкриває сутність професійного обов’язку педагога, його готовність діяти відповідно до деонтологічних вимог.
- Аксіологічна – формує ціннісні орієнтації педагогів у контексті стійких моральних норм.

- Конструктивно-технічна – розробляє механізми реалізації професійного обов'язку, створення позитивного психологічного клімату, методів гармонійного розвитку вихованця без шкоди його здоров'ю.

- Прогностична – визначає перспективи розвитку педагогічної деонтології та її окремих напрямів (наприклад, готовність працювати з дітьми девіантної поведінки чи формувати активну позицію учнів).

Принципи педагогічної деонтології

Принципи виступають вихідними вимогами до діяльності педагога й виконують роль соціальних орієнтирів. Серед них:

- визнання автономії особистості;
- дотримання справедливості;
- принцип «Не нашкодь, а роби добро».

Додатково визначено такі положення:

1. Сприяння гармонійному розвитку учня, постійне підвищення кваліфікації педагога.

2. Справедливість у оцінюванні зусиль і результатів.

3. Сприятливий вплив на дитину без шкоди її здоров'ю.

4. Гуманність у ставленні до дітей.

5. Надання освітніх послуг незалежно від расових чи політичних відмінностей.

6. Повага до честі та гідності кожної особистості.

7. Демократичний стиль спілкування, що базується на ініціативі учнів.

Ігнорування цих принципів знижує ефективність педагогічної роботи й може завдати шкоди психічному чи фізичному здоров'ю дитини.

Зв'язки з іншими науками

Педагогічна деонтологія тісно пов'язана з психологією, філософією, педагогічною етикою, фізіологією, соціологією, медициною та народною педагогікою.

- Вона використовує знання психології для створення атмосфери комфорту й розвитку особистості.

- Спирається на філософію для методологічних підходів.

- Взаємодіє з педагогічною етикою, яка формує норми, а деонтологія забезпечує їх практичне виконання.

- Використовує дані фізіології для розуміння розвитку дитини.

- Збагачується результатами соціологічних досліджень, що дозволяють оцінювати педагогічні явища в ширшому суспільному контексті.

3. Основні завдання педагогічної деонтології

Розвиток педагогічної науки та вдосконалення практики вносять суттєві зміни у педагогічну деонтологію, яка акумулює не формальні умовності, а стратегію суспільної необхідності. Її завдання полягає у розкритті причин виникнення й існування моральних норм та правил у

професійній діяльності педагога. Важливим аспектом є усвідомлення цих норм і цінностей, а також особливості реалізації професійного обов'язку у різних видах взаємин учителя.

З цього погляду педагогічна деонтологія як наукова теорія моральності педагога та його професійного обов'язку має беззаперечні можливості, розвиваючись унікальною структурою, що включає:

- нормативність педагогічної діяльності, яка не відривається від соціальних чинників;
- орієнтацію професійної свідомості вчителя на відповідальність за долю іншої людини, на прагнення до справедливості не лише в освіті, а й у всіх сферах життя, що стимулює формування правильних взаємин у професійній діяльності.

Завдання педагогічної деонтології

Вони охоплюють не тільки розкриття значення професійного обов'язку педагога та його відповідальності за результати діяльності, визначення системи норм і вимог у взаєминах з учнями, батьками та колегами, але й виявлення умов їх реалізації на практиці. Як гуманістична наука, педагогічна деонтологія пояснює значення дій, мотивів і особистісних якостей педагогів, сприяє формуванню необхідних моральних рис та запобігає їх деформації внаслідок тривалого виконання професійних функцій.

До її завдань також належать:

- дослідження передумов професійної поведінки педагогів;
- пошук шляхів усунення несприятливих чинників і конфліктних ситуацій у професійній діяльності;
- запобігання формальному використанню знань;
- стимулювання усвідомлення моральних та професійно значущих відносин;
- виховання деонтологічних якостей особистості;
- підвищення престижу педагогічної професії.

Конкретизовані завдання

- вивчення принципів поведінки педагогів для ефективного виконання професійних і посадових обов'язків;
- аналіз різноманітних відносин у системах «учитель – учень», «педагог – педагог», «педагог – батьки» з метою встановлення правильних стосунків;
- дослідження несприятливих чинників педагогічного процесу та мінімізація їх впливу на розвиток дітей;
- пошук шляхів усунення негативних наслідків неякісної педагогічної роботи.

На основі цих положень формуються правила обов'язкової посадової поведінки, які можуть бути закріплені у відповідних інструкціях, кодексах чи статутах (наприклад, Статут школи, Правила внутрішнього розпорядку). Важливо зазначити, що на відміну від моральних норм, деонтологічні вимоги закріплюються у вигляді офіційних інструкцій та наказів.

Лекція 2

Педагогічний такт як основа професійної діяльності.

Педагогічний такт — найхарактерніша професійна особливість вчителя. В будь-якій професії є щось особливе, що відрізняє її від інших професій, виявляться це зможе і в звичках людини, і в його мові, зовнішньому вигляді. Особливість професії вчителя, перш за все, виявляється в його педагогічному такті.

Саме слово „такт" (від латинського *tactus*) — це форма людських взаємовідносин. Такт — необхідна умова успішного спілкування між людьми. Тактовна людина намагається вести себе в колективі так, щоб ні своїм зовнішнім виглядом, ні необережним словом не зіпсувати настрій навколишнім.

Зараз багато говорять про педагогічну майстерність, основою якої, по-перше, є кругозір вчителя, його ідейні переконання. По-друге, педагогічна майстерність передбачає досконале володіння предметом навчання, знання фактичного матеріалу. По-третє, необхідно володіти методикою навчання і виховання. Педагог повинен уміти передавати свої знання, тобто трансформувати їх, надати їм такого вигляду, щоб вони були цікаві, зрозумілі й доступні учням певного класу і певного розумового розвитку. Педагогічний такт можна рахувати як четвертою особливістю педагогічної майстерності.

Педагогічний такт необхідний і в навчанні і у вихованні. Але у вихованні його роль особлива. У безтактного вчителя учні ще зможуть чогось навчитись, але у вихованні такий вчитель нічого не досягне. Моральні переконання, інтереси, смаки не можна формувати насильно. Для цього необхідно, щоб учні любили похвали свого вчителя.

Використання загального такту в педагогіці, в навчанні і вихованні дітей, являється педагогічним тактом. Тактовну людину характеризують такі риси характеру, як ввічливість, привітність, кмітливість, повага до чужої думки, врівноваженість, почуття гумору. Такі риси особливості повинні бути і у тактовного педагога.

До учнів необхідно відноситись так ввічливо і з повагою, як і до дорослої людини, тільки ще більш уважніше і обережніше.

Педагогічний такт — це професійна якість вчителя. Він являється складовою педагогічної майстерності і набувається разом з педагогічною освітою і педагогічною практикою. Повага до учнів, бережливе ставлення до їх особистості лежить в основі педагогічного такту.

Такт потрібний вчителю не тільки в його взаєминах з учнями, а й з їхніми батьками, своїми колегами, взагалі з іншими людьми. І скрізь, в

різних умовах учитель виступає не тільки як тактовна людина, а й як носій педагогічної професії, що якимось чином позначається на його поведінці.

Ставлення вчителя до інших людей є складовою частиною його педагогічної діяльності і певним чином, прямо або посередньо зачіпає взаємини з учнями і впливає на них.

Вдала форма і міра вчинку потрібні для того, щоб можна було діяти не тільки правильно, а й не порушити добрих взаємин з людьми, не образити їх, не погрішити проти своєї професійної честі — завжди і скрізь нести істину, справедливість і добро.

Рецептів, що допомагали б знаходити міру і форму свого вчинку в кожному окремому випадку, — немає. Правильний шлях повинно підказати особисте «чуття». ». Розглянемо це на прикладі.

...Учитель неправий щодо учнів. Антипедагогічний вчинок він робить на очах свого колеги. Якщо не стримати його, станеться велика неприємність і для вчителя, і для колективу. Як бути?

Моральне почуття справедливості примушує втрутитися в те, що відбувається. Але втручання відбудеться на очах учнів і вплине на авторитет учителя, який, крім того, може сприйняти допомогу неправильно — обуритись на колегу. Ситуація складна. Мораль підказує: треба навести справедливість. Водночас важливо не принизити, не образити вчителя на очах в учнів. Де вихід?

Врятувати справу в таких умовах допоможе тільки такт. Потрібна така форма і міра вчинку, поведінки, втручання, яка, з одного боку, сприяла б припиненню неправильних дій учителя, а з другого — не ображала б його як особистість, як педагога. І от наче ненароком доводиться втручатися в гостру розмову вчителя з учнем, робити вигляд, що ніякого конфлікту не видно, вибачатися ї, розряджаючи атмосферу, дати учневі завдання, а увагу вчителя відволікти якимсь запитанням. Так можна запобігти неправильному вчинку педагога. Учитель не образиться на свого колегу, бо все відбулося ніби само собою.

Мети досягнуто. Небажаного наслідку — образи на товариша за непрохане втручання і підриг його авторитету — не сталося.

Мине час, і за інших обставин, коли вщухнуть пристрасті, можна буде сам на сам з колегою правильно, оцінити те, що відбулося. Вдумливий учитель залишиться вдоволений з того, що його стримали від неправильного кроку. Можливо, він здогадається, що йому непомітно допомогли в складній ситуації.

Тактовний колега допоміг розв'язати суперечність, що виникла, майже безболісно. Він своєчасно припинив конфлікт, не давши можливості довести його до такої гостроти, коли розв'язання було б нелегкою справою. Такий вчинок є виявом чутливості до людей, до учнів.

Потреба в педагогічному такті дуже часто відчувається у взаєминах учителя з учнями, бо педагог з почуття професійного обов'язку змушений реагувати на поведінку дітей, повсякчас оцінювати її і вести боротьбу з негативними вчинками, домагатися дисципліни, засуджувати лінощі, нечесність, недбайливість. І все це він повинен робити так, щоб не втратити поваги з боку учнів, зміцнювати дружні взаємини з дитячим колективом. Дуже важливо також зважати на особливості конкретних обставин, індивідуальні риси кожного учня.

Педагогічний такт потрібний для того, щоб не викликати з боку дітей образи і додаткового опору вимогам учителя, щоб роззброїти того, хто чинить опір, і, вплинувши на його совість, зробити з нього співника в загальній справі.

Ведучи боротьбу проти лінощів, недбайливості, учитель не повинен бути настирливим і надокучливим. Якщо він не впевнений у чесності і щирості учня, то не має права звинувачувати його в недоліках без достатніх підстав. Спрямовуючи вплив колективу на важкого учня, педагог водночас не повинен принижувати гідності дитини перед її товаришами. Коли він карає учня, то не має права виявляти неприязні і ненависті до нього. Ставлячи незадовільну оцінку, не повинен позбавити свого вихованця надії виправити її.

Дотримуючись педагогічного такту, учитель мусить добиватися, щоб вчинки і дії учнів мали не тільки моральний, а й навчально-виховний вплив, обирати таку форму поведінки, завдяки якій можна було б досягти позитивних наслідків в обох сферах діяльності — моральній і виховній. Єдність обох цих аспектів робить вимоги педагогічного такту цілком реальними.

Коли ми говоримо про моральну мету, то маємо на увазі захист учителем добрих і справедливих вчинків, непримиренність до відступів від моралі, боротьбу з нечесністю, індивідуалізмом, самолюбством, лінощами та іншими негативними явищами. Звичайно, недостатньо тільки засуджувати аморальність; треба, щоб заходи, яких вживає вчитель, сприяли усуненню недоліків, не порушуючи добрих взаємин з учнями. Боротьба з вадами повинна мати глибоко людський характер.

Такт — це не пригладжування суперечностей, а розв'язання їх у найкращій формі: часом замість критики краще захистити учня. Це сприятиме усуненню хиб і перевихованню.

Підходи педагогів щодо трактування педагогічного такту. Однозначного визначення, що таке педагогічний такт не існує. Одні педагоги вважають. Що педагогічний такт це природна здатність вчителя впливати на учнів; другі — це складова частина загальної культури вчителя; треті — це досконале

володіння своїм предметом і методикою його викладання. Доля правди є в кожному із цих висловлювань.

Не викликає сумнівів, що одним викладачам легше володіти педагогічним тактом, ніж інших, але казати, що це їх вроджена якість було б неправильно. Так само неправильно ототожнювати педагогічний такт із загальною культурою поведінки вчителя чи з його методичною освітою. Педагогічний такт, звичайно, пов'язаний із всіма іншими якостями вчителя, але має і свою специфіку: він правильно визначається як почуття.

Педагогічний такт в широкому розумінні — це професійна якість вчителя, за допомогою якої він в кожному конкретному випадку застосовує до учнів найбільш ефективний спосіб виховного впливу. Кожен педагогічний спосіб, кожне зауваження, яке дає вчитель учням, повинні піднімати авторитет вчителя.

Педагог, який володіє педагогічним тактом, стриманий, але вимогливий вчитель, який не буде закривати очі на недопустимі вчинки учнів, не боїться зробити будь-якому з них строге зауваження, але робить це вміло, в формі, яка не принижує ні особу учня, ні особу вчителя.

Тактовний педагог володіє великим і активним запасом різноманітних способів впливу на школярів. Це і сила волі, стриманість, уважність, послідовність, кмітливість, гумор і іронія, усмішка, погляд, десятки відтінків голосу. Вчителі, які із широкого діапазону способів впливу користуються лише незначними, втрачають багато можливостей встановити контакт із учнями.

Тактовний вчитель, який враховує різноманітні відтінки в поведінці учнів, відчуває в їх середовищі вільніше. Тактовному вчителю не потрібно весь час слідкувати за дітьми. Його відношення з учнями побудовані на взаємній довірі і взаємній повазі. Тому він може дозволити собі пошуткувати з ними, зробити комусь із них іронічне зауваження. Все в поведінці тактовного вчителя є природнім. Тактовна поведінка з учнями стала його звичкою, невід'ємною рисою його характеру. Такий вчитель володіє спеціальним вмінням спілкуватися із дітьми. Таким вмінням повинен володіти кожен педагог.

Педагогічний такт як форма взаємовідносин з учнями визначається багатьма сторонами особистості вчителя, його ідейними переконаннями, культурою поведінки, загальною і спеціальною освітою, запасом відповідних умінь і навичок. Оволодіти педагогічним тактом, не маючи педагогічної майстерності, неможливо. Педагогічний такт не засвоюється шляхом заучування, запам'ятовування чи тренування. Він є наслідком творчості вчителя, показником гнучкості його розуму. Педагогічний такт не буває стереотипним. Педагогічний такт найбільше

необхідний в конфліктних ситуаціях, але основне його призначення — попереджувати такі ситуації.

Отже, педагогічний такт — це спеціальні педагогічні вміння, за допомогою яких вчитель в кожному конкретному випадку застосовує до учнів найбільш ефективні засоби виховання.

Учитель повинен бути мислителем, передбачати можливі наслідки своїх слів і вчинків, правильно оцінювати їх, щоб, змінивши форму поведінки, послабити небажані і шкідливі для педагогічного процесу впливи. Він, розв'язуючи складні питання взаємин у колективі, повинен відкидати будь-які догматичні підходи. Найкращим інколи може бути несподіване, оригінальне, неповторне рішення.

Такт — це також уміння стримувати свої почуття, якщо вони стоять на перешкоді загальній справі, не показувати неприязні.

Отже, щоб бути тактовним, треба навчитися керувати своїми почуттями, створювати такий психологічний стан, щоб можна було критично ставитися до себе, бути чуйним до учнів і навколишніх людей.

Психологи встановили залежність між психічним станом вчителя, з одного боку, і його здібністю бути тактовним під час уроку — з другого. Емоційна збудливість ускладнює встановлення ділового контакту і може викликати порушення такту. І навпаки, емоційне пожвавлення і спокійна врівноваженість являють собою дуже сприятливу передумову для такту.

Нетактовність учителя є результатом багатьох причин, що пов'язані з його невмінням зрозуміти іншу людину, поставити себе на її місце, уявити її думки та почуття.

Найпоширенішими формами нетактовності є:

- завдання душевних ран людям шляхом підриву їхнього авторитету, створення атмосфери непорозуміння, відчуження і неприязні в межах формальної правильності;
- застосування будь-яких засобів впливу на учня як наслідок безсилля вчителя, його невміння використати доцільніші, моральні методи;
- формальний підхід до учня, нерозуміння мотивів його дій, необґрунтована оцінка вчинків;
- будь-які дії, що пов'язані з виявом неприязні до учня, наслідком чого є неправильні вчинки дітей;
- односторонність оцінки вчинку, небажання осмислити дії.

Педагогічна майстерність майбутнього вчителя. Педагогічна майстерність того ЧИ іншого вчителя ніби вичерпується його ідейністю, знаннями і методичною підготовкою. І це було б так, коли б знання й моральні норми механічно переливалися з голови вчителя в голови учнів. Але, як відомо, навчально-виховний процес — справа не тільки одного вчителя. Цей процес двосторонній. У ньому беруть участь і вчителі, і учні.

Педагогічна майстерність — це не тільки висока і всебічна загальна й методична освіченість учителя, а й уміння добитися, щоб коліне його слово дійшло до учнів, було повністю ними сприйняте, пережите і засвоєне. А досягти цього, не володіючи педагогічним тактом, учитель не зможе, «хоч би як вивчав він теорію педагогіки». Коли говорити про педагогічний талант, про педагогічне мистецтво, то, мабуть, насамперед треба мати на увазі вміння підійти до дітей, уміння встановити з ними контакт. Не кожному це вдається.

Грубість і педагогічна майстерність — поняття несумісні. Звичайно, безтактний учитель може добре викласти програмний матеріал, але оволодіти думками і почуттями учнів він не зможе. Для цього потрібний педагогічний такт. Та й, крім того, майстер педагогічної справи повинен збагачувати пам'ять і досвід учнів відповідними знаннями, формувати в них необхідні моральні якості, має бути не тільки хорошим викладачем програмного матеріалу, а й добрим вихователем учнів. Це загальновідоме положення, але ми не завжди виходимо з нього в оцінці роботи вчителя.

Майстерність прояв найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності, активності, що ґрунтується на гуманізмі і розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання і виховання.

За рахунок яких внутрішніх резервів, якого опертя в особистості, яких її властивостей досягають успіхів у вихованні.

Для того щоб здійснювати рефлексивне керівництво розвитком учнів, учитель має бути здатним керувати собою і через себе – всіма компонентами педагогічної діяльності (мета, суб'єкт, об'єкт, засоби, результат) на підставі зворотного зв'язку:

- усвідомлення мети діяльності і результатів її досягнення;
- бачення внутрішньої картини світу дітей і того, як вони сприймають дії педагога.;
- вибір оптимальних засобів впливу і коригування педагогічної позиції на підставі аналізу результатів відповідно до поставлених завдань;
- спрямованість на дитину як прагнення співучасті у її розвитку дає змогу обрати мсту і спонукає до пошуку способів її реалізації — педагогічних технологій і техніки;
- усвідомлення мети й результату організованого процесу розвитку зумовлює потребу у знаннях, і тоді сплав гуманістичної спрямованості та професійної компетентності стає міцною підвалиною для саморозвитку педагога, даючи можливість осмислювати суперечності між обраною програмою виховання і реальним процесом її здійснення.

Саме це є внутрішнім стимулом самовиховання вчителя, прагненням набутти необхідних умінь, поглибити знання.

Втрата вчителем здатності регулювати педагогічний процес призводить до гальмування гармонійного розвитку його взаємодії з учнями, і тоді Уявляється орієнтація лише на зовнішній контроль, а не на самоконтроль, що паралізує органічність у поведінці вчителя.

Отже, майстерність учителя можна розглядати як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо ми характеризуємо якість результату), як вияв творчої активності особистості педагога (характеризуємо психологічний механізм успішної діяльності). Коли ж ми прагнемо усвідомити витоки розвитку майстерності, зрозуміти шляхи професійного самовдосконалення доцільно сформулювати визначення цієї педагогічної категорії так: педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі.

До таких важливих властивостей належать гуманістична спрямованість діяльності вчителя, його професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка. В цьому визначенні слід наголосити на таких особливостях:

- педагогічна майстерність у структурі особистості — це система здатна до самоорганізації, системотвірним чинником є гуманістична спрямованість;
- підвалиною професійної майстерності є професійна компетентність (спрямованість і професійні знання становлять той кістяк високого професіоналізму в діяльності, який забезпечує цілісність системи, що само організовується);
- педагогічні здібності забезпечують швидкість самовдосконалення;
- техніка, що спирається на знання і здібності, дає змогу виявити внутрішній потенціал учителя, гармонізуючи структуру педагогічної діяльності.

Усі складники педагогічної майстерності взаємопов'язані, їм властивий саморозвиток, а не лише зростання під впливом зовнішніх чинників.

Отже, щоб учитель діяв творчо, самостійно виважуючи результати своєї діяльності і коригуючи засоби з орієнтацією на мсту, він повинен мати певне внутрішнє оперття, певні властивості, риси, розвиток яких забезпечить професійний саморозвиток педагога, а через нього — і розвиток учня.

Гуманістична спрямованість — найголовніша характеристика майстерності. Що становить спрямованість особистості? ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації. Гуманістична спрямованість спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків. Це вияв професійної ідеології вчителя, його ціннісного ставлення до педагогічної дійсності, її мети, змісту, засобів, суб'єктів. Слід урахувати той факт, що діяльність вихователя зіткана з педагогічних драм, якщо драмою зажати зіткнення думок, боротьбу за утвердження позиції. Причому, до вищого є рівень майстерності то чіткіше виявляються

конфлікти, бо новизна систем, які пропонують талановиті вчителі, нерідко натрапляє на опір представників усталених поглядів.

Отже, педагогічна спрямованість особистості кожного вчителя багатоаспектна її становлять ціннісні орієнтації:

- на себе – самоутвердження (щоб вбачали в мені кваліфікованого, вимогливого, справжнього вчителя);
- на засоби педагогічного впливу (коли найважливіше для вчителя — програма, заходи, способи їх пред'явлення);
- на школяра (дитячий колектив в актуальних умовах — адаптація);
- на мету педагогічної діяльності (на допомогу школяреві в розвитку — гуманістична стратегія).

Для педагога провідною є орієнтація на головну мету за гармонійної узгодженості всіх інших: гуманізації діяльності, гідного самоутвердження, доцільності засобів, врахування потреб вихованців. Лише за умови почуття відповідальності перед майбутнім, усвідомлення мети і великої любові до дітей починає формуватися професійна майстерність учителя

Гуманістична спрямованість є виявом здатності бачити великі завдання у малих справах. Вона дає змогу оцінювати свою діяльність з погляду не лише безпосередніх, а й опосередкованих результатів, тобто тих позитивних індивідуальних змін у життєдіяльності і структурі особистості своїх вихованців, частковим організатором яких ти є сам як особа, відповідальна за якість організації виховного процесу.

Підвалиною педагогічної майстерності є професійна компетентність.

Знання вчителя звернені, з одного боку, до дисципліни, яку він виглядає, а з іншого — до учнів, психологію яких мусить добре знати. Готуючись до уроку, вчитель обмірковує його зміст, методику, враховує особливості сприймання учнів певного віку, класу, власні можливості. Отже, зміст професійної компетентності — це знання предмета, методики його викладання, педагогіки і психології. Важливою особливістю професійних педагогічних знань є їх комплексність, що потребує від учителя вміння синтезувати матеріал для успішного розв'язання педагогічних задач, аналізу педагогічних ситуацій; що зумовлюють необхідність осмислення психологічної сутності явищ, вибору засобів взаємодії. Розв'язання кожної педагогічної задачі актуалізує всю систему педагогічних знань учителя, які виявляються як єдине ціле.

Знання педагога — не сума засвоєних дисциплін, а особистісно-забарвлена усвідомлена система, де є місце власним оцінкам, критичним поглядам. «Головне в житті, не саме знання, а та гармонія, яка виявляється, коли знання добре вміщені в душі, та філософія, яка визначає людину, її світогляд».

Генеральна здібність, що об'єднує всі провідні, на нашу думку, найточніше визначена Н. Кузьміною. Це чутливість до людини, яка зростає, до особистості, яка формується. Спираючись на дослідження, можна виокремити такі шість провідних здібностей до педагогічної діяльності:

- комунікативність — професійна здатність педагога, що характеризується потребою у спілкуванні, готовністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовника й мати задоволення від спілкування;
- перцептивні здібності — професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати й розуміти іншу людину);
- динамізм особистості — здатність активно впливати на іншу особистість;
- емоційна стабільність — здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від сили зовнішніх чинників, що провокують емоційний зрив;
- оптимістичне прогнозування — передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній і перетворення всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;
- креативність — здатність до творчості., спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації.

Здібності до педагогічної діяльності можна оцінити залежно від того, як швидко йде професійне навчання.

Елементи педагогічної майстерності дають змогу з'ясувати системність цього явища в педагогічній діяльності. Високий рівень майстерності надає новій якості всій роботі педагога: формується:

- професійна позиція, що акумулює в собі вищі рівні спрямованості, знання і готовність до дій;
- розвинуті знання стають інструментом для самоаналізу і виявлення резервів саморуху;
- високий рівень здібностей стимулює саморозкриття особистості, а вдосконалення педагогічної техніки — пошук результату, адекватного задумові.

Критеріями майстерності педагога є доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатами), діалогічність (за характером стосунків з учнями), оптимальність у виборі засобів, творчість (за змістом діяльності).

В оволодінні майстерністю можна виокремити кілька рівнів.

Елементарний рівень, У вчителя наявні лише окремі якості професійної діяльності. Найчастіше — це володіння знаннями для виконання педагогічної дії, володіння предметом викладання. Проте через брак спрямованості на розвиток учня, техніки організації діалогу продуктивність його навчально-виховної діяльності є невисокою.

Базовий рівень. Учитель володіє основами педагогічної майстерності: педагогічні дії гуманістично зорієнтовані, стосунки з учнями і колегами

розвиваються на позитивній основі, добре засвоєно предмет викладання, методично впевнено і самостійно організовано навчально — виховний процес на уроці, Цього рівня, як правило, досягають наприкінці навчання у вищому навчальному закладі.

Досконалий рівень. Характеризується чіткою спрямованістю дій учителя, їх високою якістю, діалогічною взаємодією у спілкуванні. Педагог самостійно планує й організовує свою діяльність на тривалий проміжок часу, маючи головним завданням розвиток особистості учня.

Творчий рівень. Характеризується ініціативністю і творчим підходом, до організації професійної діяльності. Вчитель самостійно конструює оригінальні педагогічно доцільні прийоми взаємодії. Діяльність будує, спираючись на рефлексивний аналіз. Сформовано індивідуальний стиль професійної діяльності.

Соціальні функції логопеда у сучасному суспільстві

Логопед виконує соціальні функції, властиві педагогу загалом. Проте його професійна діяльність виходить за межі традиційної учительської діяльності, оскільки зорієнтована на особливу кінцеву мету — соціальну адаптацію та інтеграцію дитини з особливими освітніми потребами в систему суспільних стосунків. Тому вона включає в себе різні види соціально-педагогічної, реабілітаційної, консультаційної, діагностичної, психотерапевтичної, власне корекційної та інших видів «не учительської» діяльності.

Відповідно це покладає на педагога-дефектолога і виконання такої соціальної функції, як сприяння дитині з особливими потребами у її соціальній адаптації та інтеграції засобами спеціальної освіти та корекційно-розвиткової допомоги.

Виховання, навчання і розвиток дітей з психофізичними порушеннями є найважливішою соціально-педагогічною проблемою, тому серед соціальних функцій спеціальної освіти є: повага до особистості кожної дитини з урахуванням особливостей її розвитку; допомога дитині адаптуватися в навколишньому світі й подолати труднощі у спілкуванні з ровесниками і дорослими; навчання дитини правильно оцінювати свої вчинки і дії.

Окрім свої посадових обов'язків логопед виконує функції організатора і активного учасника соціальних акцій щодо захисту прав дітей з особливими потребами. Особливу ланку його діяльності а складає співпраця з батьками, які виховують дітей з особливостями розвитку.

З огляду на багатоаспектність соціальних функцій логопеду необхідно оволодіти різними соціальними ролями і виконувати їх у практичній діяльності залежно від ситуації та характеру проблеми.

У спеціальній педагогічній літературі називаються різні соціальні ролі вчителя-дефектолога, які він виконує окрім власне учительської: консультант,

захисник прав дітей, психолог, соціальний педагог, державний службовець, соціальний працівник, вихователь, реабілітолог, психотерапевт.

Діяльність педагога за суспільними функціями, вимогами до особистості, складністю психічного напруження якоюсь мірою подібна до діяльності вченого, письменника, лікаря, актора.

Вчений відкриває наукову істину. Логопед повинен цю наукову інформацію переробити так, щоб вона стала зрозумілою дітям і зацікавила їх.

Педагог, як і письменник, впливає на інших людей передусім за допомогою слова. Вчителю дітей з ООП слід майстерно оволодіти мистецтвом промови, вмінням переконувати, оскільки йому досить часто доводиться впливати на погляди оточуючих щодо проблеми відхилень у розвитку людини, на їхнє ставлення до дітей з особливими потребами.

Ще більше діяльність логопеда подібна до діяльності лікаря. Адже педагог допомагає медикам розібратись у діагнозі, поставленому дитині, виконує рекомендації спеціалістів, забезпечує необхідні умови розвитку дитини з порушеннями розвитку.

Діяльність педагога подібна артистичній. Педагог, як і актор, працює на основі певного матеріалу (програми, навчальні посібники, підручники). Йому, як і актору, потрібна гарна дикція, володіння голосом, виразність, емоційність мовлення. Логопед має володіти мистецтвом переконання, оскільки працює з різними соціальними категоріями — учнями, їхніми батьками, медиками, колегами, професійними, громадськими, релігійними організаціями тощо.

С.П. Миронова описала соціальні ролі, які найчастіше зустрічаються у фаховій діяльності логопеда і забезпечують виконання соціальних функцій, висунутих суспільством до цієї професії.

Вчитель

Планує і проводить навчальну роботу з дітьми з особливими освітніми потребами, забезпечує умови для засвоєння ними відповідних навчальних програм з урахуванням загальних та індивідуальних порушень дітей, проектує шляхи навчання кожної дитини, обирає ефективні форми, методи і засоби навчального процесу.

Вихователь

Планує, організовує і проводить виховну роботу з дітьми з особливими освітніми потребами як на уроці, так і в позакласній діяльності, забезпечує умови для громадянського виховання учнів, впроваджує ефективні форми, методи і прийоми виховання з урахуванням порушень, вікових та індивідуальних особливостей дітей; організовує і згуртовує дитячий колектив.

Коректор (фасілітатор)

Прогнозує загальну та індивідуальну корекційно–розвиткову роботу, виправляє або послаблює виявлені порушення психофізичного

розвитку дітей, створює умови для недопущення появи вторинних та супутніх відхилень, забезпечує максимально можливий розвиток дитини з особливими потребами, формує її особистість, впроваджує засоби корекції у навчально-виховний процес.

Лікар

Контролює забезпечення здорових і безпечних умов навчання і виховання дітей, впроваджує елементи психотерапевтичного впливу, формує здоровий спосіб життя дитини.

Психолог

Здійснює психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини; вивчає і фіксує динаміку розвитку дітей, здійснює вплив на розвиток пізнавальних і емоційно-вольових психічних процесів, поведінки дитини з особливими освітніми потребами; досліджує рівень розвитку колективу, формує міжособистісні й внутрішньо колективні стосунки дітей.

Реабілітолог

Реалізує взаємозв'язок у роботі з медиками і психологом, сприяє оптимальному відновленню порушених функцій організму дитини.

Батьки

Вислуховує дітей, виступає порадником і помічником у всіх аспектах їхньої життєдіяльності.

Дослідник (вчений)

Проводить роботу з пошуку нових освітніх та корекційних технологій, постійно підвищує свій фаховий рівень, впроваджує нові наукові дослідження, актуальний педагогічний досвід.

Консультант

Надає допомогу батькам, особам, що їх замінюють, вчителям інклюзивних шкіл, непедagogічному персоналу, громадськості з питань освіти, фізичного і психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Адвокат

Захищає законні права особистості дитини з порушеннями розвитку, її сім'ї.

Пропагандист

Проводить просвітницьку роботу серед населення з питань освіти, навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами, профілактики порушень у розвитку, пропагує спеціальні педагогічні знання, змінює негативне консервативне ставлення оточуючих до дітей з особливими потребами.

Друг

Займає однакову з дитиною соціальну позицію, вислуховує, бере участь у спільних видах позанавчальної діяльності, запобігає виникненню шкідливих звичок.

Актор

Перевтілюється для виконання різних соціальних ролей, стимулює дитину до спілкування, виконання різних видів діяльності, батьків — до виховання своєї дитини.

Коуч

Індивідуальний тренер, який допомагає дитині досягти конкретних життєвих цілей, здійснює індивідуальний вплив на особистість дитини.

Модератор

Допомагає дитині, батькам організувати діяльність; налагоджує співпрацю з різними організаціями, установами; допомагає формувати індивідуальну траєкторію розвитку дитини.

Характеристика професійних функцій логопеда

Сферами професійної компетенції логопеда є: освітня, виховна, корекційно–розвиткова робота; соціально–педагогічна діяльність; профілактична робота; психолого–педагогічна оцінка розвитку (дитини, колективу учнів); педагогічна просвіта; окремі аспекти психологічної і психотерапевтичної допомоги; організація і керівництво освітою; методична робота; науково–дослідна діяльність в галузі спеціальної педагогіки і психології. Провідною, безумовно, є освітня корекційно спрямована педагогічна діяльність, яку вчитель–дефектолог виконує у спеціальних навчальних закладах, в умовах інклюзивної освіти, при організації індивідуального навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Ці сфери реалізуються через напрямки педагогічної діяльності (професійні функції) (у окремих літературних джерелах саме їх називають компонентами професійної діяльності):

Діагностична діяльність передбачає психолого– педагогічну оцінку розвитку дитини, постійне вивчення динаміки інтелектуальної і особистісної сфери. Логопед має визначати і стадію розвитку колективу учнів; вивчати сім'ю дитини.

Орієнтаційно–прогностична діяльність передбачає визначення стратегії корекційно–розвиткової роботи з кожним учнем; накреслення конкретної мети та завдань на кожному етапі корекційно– розвиткової роботи; прогнозування результатів корекції і навчально–виховного процесу як окремого учня, так і класу в цілому; визначення лінії співпраці з сім'єю.

Конструктивно–проектувальна діяльність. Логопед має спроектувати зміст корекційно–розвиткової, навчальної, виховної роботи; правильно підібрати засоби корекційного впливу і форми роботи з учнями; спроектувати власну діяльність і поведінку в процесі взаємодії з вихованцями, їхніми батьками колегами.

Корекційна діяльність — це специфічний компонент педагогічної діяльності логопеда . Він залежить безпосередньо від вище окреслених,

у процесі яких відбувається психолого– педагогічна оцінка і прогнозування розвитку дитини.

Корекційна діяльність містить в собі роботу з подолання або послаблення виявлених порушень психофізичного розвитку дитини; профілактики вторинних та супутніх порушень; формування особистості дитини; створення умов для розвитку учня; навчання батьків прийомам організації ігрової та навчальної діяльності дитини, окремим корекційним прийомам і методам.

Організаційна діяльність логопеда полягає у вмінні організувати діяльність колективу дітей і кожного окремого учня, батьків вихованців, свою власну роботу; налагодити взаємодію з державними і недержавними, громадськими організаціями, спонсорами у вирішенні професійних завдань.

Інформаційно–пояснювальна діяльність полягає у вмінні відібрати і опрацювати інформацію, призначену учням, зробити її доступною для їхнього розуміння та засвоєння. Важливим аспектом є правильне і переконливе інформування батьків, громадськості про проблеми дітей з особливими освітніми потребами.

Комунікативно–стимулююча діяльність спрямована на встановлення правильних стосунків з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі, представниками громадських та інших організацій. Цей вид діяльності вимагає від педагога вміння спілкуватися з дітьми та встановлювати з ними доброзичливі стосунки, спонукати їх своїм прикладом до активної пізнавальної діяльності; вміння переконувати батьків, робити їх своїми однодумцями і партнерами у вихованні дітей.

Аналітико– оцінювальна діяльність дозволяє логопеду аналізувати процес навчання та корекційної роботи; виявляти в них позитивні сторони та недоліки; порівнювати результати з накресленою метою і завданнями; співвідносити свою роботу з досвідом інших педагогів. Завдяки цій діяльності коригується педагогічний процес, здійснюються пошуки шляхів його удосконалення, використовується новітній педагогічний досвід.

Дослідницько–творча діяльність передбачає творче застосування корекційним педагогом педагогічної теорії і методичних рекомендацій; проведення науково–дослідної роботи. Завдяки цьому виду діяльності розвивається індивідуальність педагога, його творчість, удосконалюється педагогічна майстерність.

Наголосимо, що всі ці види діяльності реалізуються в комплексі і органічному поєднанні й виділені лише для кращого їх розуміння.

Зміст функцій конкретизується залежно від посади логопеда, місця його професійної діяльності.

Лекція 3–4

Психолого– педагогічні основи спілкування в педагогічній діяльності

Спілкування є базовою потребою кожної людини. Саме завдяки йому відбувається об'єднання людей, узгодження їхніх спільних дій, вироблення норм поведінки та передавання суспільно– історичного досвіду. Для глибшого розуміння впливу спілкування на розвиток суспільства науковці прагнуть визначити його функції та дослідити окремі аспекти.

Спілкування – це особлива форма взаємодії та взаємовпливу суб'єктів, що виникає з потреби у спільній діяльності (М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибович). У педагогічному спілкуванні основою є принцип «суб'єкт – суб'єкт». Учитель організовує взаємодію, а учень, сприймаючи його дії, включається у процес, стаючи активним учасником педагогічного процесу та реалізуючи власні можливості.

Педагогічне спілкування – це система соціально– психологічної взаємодії між учителем і учнем, спрямована на створення оптимальних умов для їхньої спільної діяльності. Вплив будь–якого виду спілкування – безпосереднього чи опосередкованого – може бути як позитивним, так і негативним, відображаючись на соціально– психологічних змінах.

Види спілкування

Виділяють шість основних видів:

1. Мовне, немовне (вербальне і невербальне), комбіноване – залежно від переваги комунікативних засобів.
2. Ділове (діяльне) або позадіяльне – визначається ситуацією та включенням у провідну діяльність.
3. Пов'язане або непов'язане з вирішенням завдань – залежить від змісту та мети спільної діяльності.
4. Функціонально– рольове (керівник – підлеглий) або неформальне (дружнє) – визначається статусом учасників.
5. Особистісно– орієнтоване чи соціально– орієнтоване – залежить від спрямованості звернення.
6. За результативністю: необхідне (без нього діяльність неможлива), бажане (сприяє успіху), нейтральне (не впливає), небажане (ускладнює досягнення мети).

Крім того, спілкування класифікують за участю суб'єктів: міжособистісне, особистісно–групове, міжгрупове; за характером: безпосереднє, опосередковане, монологічне, діалогічне; за тривалістю: короткочасне, довготривале, завершене, незавершене, перерване.

Функції спілкування (за Б.Ф. Ломовим)

- Інформаційно–комунікативна – охоплює процеси формування, передавання й прийняття інформації. Має три рівні: вирівнювання інформованості, передавання інформації та прийняття рішень, прагнення зрозуміти інших і оцінити результати.

- Регулятивно–комунікативна – полягає у регулюванні поведінки, узгодженні дій, взаємному стимулюванні та корекції через наслідування, переконання, навіювання.

- Афективно–комунікативна – характеризує емоційну сферу, ставлення до соціуму та формування особистісних стосунків.

Сторони педагогічного спілкування

Комунікативна – обмін інформацією, орієнтація на іншу людину, прагнення зрозуміти значущість повідомлення.

- Інтерактивна – організація взаємодії, забезпечення співробітництва та співтворчості.

- Перцептивна – пізнання особистості вихованця, його самоутвердження у колективі.

Рівні міжособистісного спілкування

- Високий (продуктивний) – щирі, партнерські стосунки.

- Середній (малопродуктивний) – взаємодія за схемою «начальник–підлеглий».

- Низький (непродуктивний) – відсутність бажання спілкуватися.

Спілкування може відображати як суб'єкт–об'єктні, так і суб'єкт–суб'єктні відносини, де присутні співробітництво, діалог і співучасть. Суб'єктами комунікації виступають люди з різними індивідуальними особливостями, які вносять у процес власний внутрішній світ.

Процес спілкування є багатофункціональним: його психологічно–виховний вплив проявляється у комплексному впливі на процеси відображення, емоційного взаємозв'язку та взаємозвернення сторін.

Функції спілкування

Існують різні підходи до класифікації функцій:

- Б. Ломов виділяє: а) організацію спільної діяльності; б) пізнання один одного; в) формування та розвиток міжособистісних відносин.

- А. Брудний пропонує:

- інструментальну (обмін інформацією, управління процесом);
- синдикативну (згуртування груп);
- трансляційну (передача знань, навчання);
- самовираження (пошук взаєморозуміння).

- Л. Карпенко визначає вісім функцій:

1. Контактна – встановлення й підтримання взаємозв'язку.

2. Інформаційна – обмін повідомленнями, думками, даними.

3. Спонукальна – стимулювання активності партнера.
4. Координаційна – узгодження дій у спільній діяльності.
5. Функція розуміння – адекватне сприйняття повідомлення.
6. Амотивна – виклик потрібних емоційних переживань.
7. Функція встановлення відносин – усвідомлення свого місця у системі зв'язків.

8. Функція впливу – зміна стану, поведінки чи рішень партнера.

Психологи також виділяють соціальні функції міжособистісного спілкування: управління трудовими процесами, встановлення людських відносин, формування спільності, наслідування досвіду та зміни особистості.

Функції у суспільно– політичній діяльності (А. Деркач)

1. Соціально–психологічного відображення – спілкування як процес взаємодії та впливу, що може призвести до узгодження або зіткнення думок.

2. Регулятивна – вплив на поведінку членів групи для організації спільних дій.

3. Пізнавальна – набуття знань про себе та інших, нові способи вирішення завдань.

4. Експресивна – вербальні й невербальні прояви емоційного стану, що можуть сприяти або перешкоджати взаємодії.

5. Соціального контролю – схвалення чи осуд як санкції для підтримки групової діяльності.

6. Соціалізації – уміння оцінювати партнера, діяти в інтересах групи, терпляче ставитися до інших.

Стили педагогічного спілкування (за В.А. Кан– Калика)

1. На основі високих професійних установок – активне позитивне ставлення до учнів, любов до справи, співпереживання.

2. Дружнє спілкування – базується на позитивному сприйнятті учнями вчителя, який виявляє повагу.

3. Спілкування–дистанція – формальні взаємини, певна дистанція, іноді авторитарність.

4. Спілкування–залякування – негативне ставлення, авторитарність, нездатність організувати співпрацю.

5. Спілкування–загравання – прагнення завоювати авторитет без ефективних способів організації взаємодії.

Типологія стилів комунікативної поведінки вчителів (М. Тален)

- «Сократ» – провокує учнів на суперечки й дискусії.
- «Керівник групової дискусії» – посередник, головне – співпраця й згода.
- «Майстер» – взірець для наслідування.
- «Генерал» – жорсткий, вимогливий, наполягає на слухняності.
- «Менеджер» – індивідуальний підхід, заохочення ініціативи й самостійності.
- «Тренер» – надихає на групові зусилля, головне – результат.
- «Гід» – точність, витримка, технічна бездоганність.

Лекція 5

Теорії міжособистісної взаємодії

Міжособистісна взаємодія та стилі спілкування

Міжособистісна взаємодія – це взаємні дії учасників комунікації, спрямовані на узгодження цілей кожної сторони та організацію їхнього досягнення у процесі спілкування.

Будь-яке спілкування має на меті досягнення певних цілей. Відповідно до них визначається стратегія, яка може бути:

1. Відкрита – закрита;
2. Монологічна – діалогічна;
3. Рольова (зумовлена соціальною роллю) – особистісна (щира, відверта). Цілі та стратегія комунікації визначають вибір тактики й техніки.

- Тактика спілкування – реалізація конкретної стратегії на основі знання правил і прийомів.

- Техніка спілкування – сукупність конкретних комунікативних умінь.

Класифікації соціальних ситуацій

У теорії міжособистісного спілкування існує кілька класифікацій:

- За ступенем особистісного залучення виділяють три рівні: соціально-рольовий (короткочасний), діловий, інтимно-особистісний.

- Американський психолог Ерік Берн визначив шість форм соціальної поведінки: замкнутість, ритуали, проведення часу, спільна діяльність, ігри, близькість.

- За рівнем заглиблення у процес виділяють: «контакт масок», примітивне, формально-рольове, ділове, духовне, міжособистісне, маніпулятивне, світське спілкування.

Міжособистісний простір

Організація взаємодії передбачає:

1. Вибір позиції щодо іншого та узгодження позицій.
2. Визначення просторових і часових меж ситуації.
3. Оформлення позиції за допомогою вербальних і невербальних засобів.

Вертикальні характеристики:

- Позиція «зверху» – прагнення домінувати (повчання, осуд, поблажливий інтонації, погляд зверху вниз).

- Позиція «знизу» – демонстрація залежності (прохання, вибачення, винуваті інтонації, опущена голова).

- Позиція «на рівні» – рівноправність (спокійний погляд, відкритість, готовність до обговорення).

Горизонтальні характеристики:

- Використання чи відмова від перешкод, що визначають дистанцію (стіл, схрещені руки, паузи, переведення теми).

- «Закритість» особистості у сфері емоцій чи цінностей також створює дистанцію.

Механізми взаєморозуміння

Для досягнення взаєморозуміння учасники повинні знати соціальний статус, рольові позиції, звички, погляди партнера. Засобами є уточнення, перепитування, повтори, перефразування, дискусії.

- Координація – пошук оптимальних засобів комунікації, що забезпечують узгодженість дій.

- Узгодження – механізм, що стосується мотивів і потреб, результатом є згода щодо мети й змісту.

Разом взаєморозуміння, координація та узгодження формують процес, у якому партнери знаходять спільний предмет комунікації, що породжує новий зміст.

Інтерактивна сторона спілкування

Інтерактивна сторона – це характеристика компонентів, пов'язаних із взаємодією людей та організацією спільної діяльності.

Кожен учасник має зробити свій внесок, що дозволяє розглядати взаємодію як організацію спільної діяльності.

В історії соціальної психології існували різні підходи:

1. Теорія соціальної дії – опис індивідуального акту дії.
2. Опис ступенів розвитку структури взаємодії.
3. Трансактний аналіз – регулювання дій через позиції та стиль взаємодії.
4. Класифікації видів взаємодії.

Найпоширеніший поділ – на кооперацію і конкуренцію (згода і конфлікт, пристосування й опозиція).

Стилі спілкування

Стиль спілкування – це спосіб дій, що формується у певних ситуаціях і проявляється у складних випадках. Вибір стилю визначається особистісними рисами, світоглядом, соціальним становищем та характеристиками суспільства.

Виділяють три базові стилі:

- Ритуальний – підтримка соціальних зв'язків, підтвердження себе як члена суспільства. Характерні риси: неінформативність, формальність, слабка залученість.

- Маніпулятивний – ставлення до партнера як до засобу досягнення зовнішніх цілей. Людина розглядається не як особистість, а як сукупність функцій.

- Гуманістичний – найбільш особистісне спілкування, що задовольняє потребу у розумінні, співчутті, співпереживанні. Цілі визначаються партнером і можуть змінюватися у процесі. Результат – спільні зміни уявлень обох сторін. Приклади: інтимне, сповідальне, психотерапевтичне спілкування, відверта розмова.

Лекція 6

Культура мовлення логопеда та її ознаки.

Культура мовлення логопеда – це професійно значуща характеристика, яка визначає якість його комунікації з дітьми, батьками, колегами та суспільством загалом. Вона охоплює не лише правильність мовлення, а й його етичність, виразність, відповідність педагогічним і психологічним вимогам.

Основні ознаки культури мовлення логопеда:

1. Правильність
  - дотримання норм літературної мови (фонетичних, лексичних, граматичних);
  - уникнення мовних помилок, суржику, діалектних відхилень у професійній діяльності.
2. Чистота мовлення
  - відсутність зайвих слів–паразитів, жаргонізмів;
  - використання мовних засобів, що відповідають педагогічній етиці.
3. Точність
  - адекватне використання термінів і понять;
  - чітке формулювання інструкцій, пояснень, завдань для дітей та батьків.
4. Логічність
  - послідовність викладу думок;
  - структурованість мовлення, що сприяє легкому сприйняттю інформації.
5. Виразність
  - інтонаційна різноманітність, правильний темп і ритм;
  - використання пауз, наголосів, емоційної забарвленості для підтримки уваги.
6. Доступність
  - адаптація мовлення до вікових та індивідуальних особливостей дітей;
  - пояснення складних понять у простій і зрозумілій формі.
7. Етичність і педагогічна доцільність
  - доброзичливий тон, повага до дитини та її батьків;
  - уникнення принизливих чи некоректних висловів.
8. Комунікативна майстерність
  - уміння встановлювати контакт, підтримувати діалог;
  - використання невербальних засобів (жести, міміка, поза) у гармонії зі словом.

Лекція 7

Риторика як наука

Розділи риторики: інтенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція.

Історія риторики сягає середини 1 тис. до н. е. Зародившись у Давній демократичній Греції з суспільної потреби переконувати слухачів живим словом, вона швидко здобула суспільне визнання в єдності з філософією і логікою, виробила свої технології, категорії й закони, стала наукою, моральною й патріотичною, перетворилася на мистецтво слова і засіб здобуття кар'єри громадського діяча, політика, державця. Захоплюючи елітні прошарки суспільств, риторика поширилася у просторі й часі на всю Європу. З демократизацією суспільного життя і гуманізацією освітньої системи в Україні посилюється інтерес до такої призабутої за тоталітарних часів класичної науки, як риторика. У багатьох вищих навчальних закладах, старших класах гімназій, ліцеїв, середніх шкіл вводиться курс риторики. Як наука, що налічує 2,5 тис. років своєї писемної історії, риторика має великий обсяг матеріалу.

Риторика — це наука успіху. Однак він може залишитися тільки вербальним, словесним, перетворитися на віртуальний, якщо не смішний, коли в ньому не буде фахових, професійних складників. У становленні майбутнього юриста оволодіння риторикою має вирішальне значення адже вміння ясно та аргументовано доводити свою думку є невід'ємною ознакою справжнього спеціаліста.

Основні поняття класичної риторики.

Термін "риторика" походить від давньогрецького слова "оратор" і означає теорію ораторського мистецтва, науку красномовства. Близьким за значенням до нього є латинське слово "oratoria". Ці терміни пов'язують з публічними виступами, живим словом. Ще в давнину люди, які майстерно володіли мистецтвом красномовства (ритори, оратори), відігравали значну роль у суспільному житті. Впродовж історичного розвитку значення терміну "риторика" дещо розширилось. На сьогоднішній день серед науковців не існує однастайності щодо витлумачення цього терміну, навіть у визначенні риторики як науки. Більше того, у деяких фахівців викликає сумнів навіть те, чи можна риторику взагалі вважати наукою. У Стародавній Греції, де саме й остаточно сформувалась ця сфера діяльності, риторика вважалась скоріше мистецтвом. Серед розмаїття визначень риторики можна виділити дві головні традиції, що мають дуже давню історію.

о Перша традиція найбільш яскраво репрезентована у творчості давньогрецького філософа Аристотеля (IV ст. до н. е.). У її межах риторика визначається як "мистецтво переконання". Відповідно до цієї традиції головне завдання оратора — переконання аудиторії.

о Друга традиція найбільш яскраво репрезентована у творчості давньоримського ратора Квінтіліана (I ст. н. е.). У її межах риторика визначається як "мистецтво говорити витончено". Відповідно до цієї традиції завдання оратора – краса, вишуканість, витонченість виразу думки. Переконання ж виступає як можлива, але далеко не головна мета оратора. Кожна з цих традицій, без сумніву, містить у собі раціональне зерно. Разом з тим, наголос лише на одному аспекті ораторської діяльності призводить до втрати цілісності у розумінні предмета й завдань риторики.

Таким чином, можна зафіксувати дві головні мети оратора, між якими простягається поле риторики. Це переконання та інформування в процесі публічного виступу. На сьогоднішній день очевидно, що сферою інтересу риторики є спілкування, комунікація. Інколи її навіть визначають як теорію та майстерність ефективного (цілеспрямованого, впливового, гармонійного) мовлення.

Однак слід зазначити, що спілкування – це надзвичайно складний і багатогранний феномен, який вивчає багато наук, зокрема лінгвістика, психологія, філософія тощо. Тому в такий спосіб специфіка риторики не прояснюється. Завдання дисципліни мають вузький характер.

Предмет риторики – це публічний виступ у процесі комунікації. Таким чином, риторика – це наука про способи підготовки та виголошення ораторської промови з метою певного впливу на аудиторію. Найпростіше визначення класичної риторики – мистецтво переконувати – реалізується через такі основні загальні поняття риторики, що мали назви в античній науці: логос, етос, пафос, топос. Логос.

У давньогрецькій мові слово *logos* означало такі дві групи понять:

- а) слово, мова, мовлення і
- б) поняття, думка, розум, а точніше – єдність цих понять обох груп як всезагальну закономірність.

Це відбилося в семантиці сучасних слів з коренем «лог–», які зосереджені в основному у сферах логіки (науки про закони і форми мислення) та мовознавства: логічна граматика, логічне мовлення, логічний наголос, логічний суб'єкт, логічне судження, логотип, логограма, логічний предикат тощо. Логос як основна категорія класичної риторики покликаний був воедино представляти думку і слово, що практично означало: слово має зміст, думку, воно має йти від розуму й апелювати до нього.

Засновник риторичної науки Арістотель бачив Логос (тобто риторику), як науку, що має два основні засоби переконувати: 1) силігізм (висновок від загального до часткового) і 2) ентимему (скорочений силігізм, в якому процедура міркування і висновку не повністю показана, а маємо ніби вже готовий висновок) або троп.

Перший спосіб реалізується у розділі риторики під назвою «Диспозиція», де зосереджено всі правила розташування матеріалу і логічних процедур з ним, всі види силогізмів, типи аргументацій.

Другий спосіб (коротке, ніби стиснуте міркування) розвинувся у розділі «Елокуція» в підрозділі елоквенції як система засобів фігуального мовлення (фігури слова і фігури думки).

У сучасній риториці логічність є однією з основних ознак промови і тексту. Вона реалізується через можливість вибору у мовному викладі послідовності міркувань, несуперечності тез і положень промови, у доцільності співвідношень, якщо реальність диктує суперечливі положення.

У розділі «Елокуція» описуються мовні засоби, якими досягається логічність комунікації (система службових слів, які виражають логічні відношення; порядок слів і синтаксичних структур; лексеми з семантикою відношень; граматичні парадигми відмінкових, особових, видо-часових форм).

Етос. У давньогрецькій мові це слово означало звичай, звичка, характер, норов (від нього походить і сучасне слово етика) і в античній риториці спочатку вживалося як ознака до слова оратор, а потім закріпилося в риторичній науці як моральний принцип риторики. Етос є основою формування риторичного ідеалу. Як одна з основних категорій класичної риторики етос визначав зразкову суспільну й особисту морально-етичну поведінку оратора, інакше промовець не зможе переконувати інших і впливати на них. Власне, без етосу (морального кодексу) риторика самознищується, перетворюється не в істину думок і почуттів, а в самообман. За Арістотелем, промовець має впізнаватися слухачами як людина достойна, гідна промовляти до їхніх сердець і розуму. Арістотель писав, що «істина й справедливість за своєю природою сильніші за свої протилежності», тому їх треба дотримуватися неухильно. Слухачі завжди і всюди складають уявлення про етос оратора, в цьому допомагає їм його промова. Антична риторика широко послуговувалася поняттям етосу, виховувала високу мораль (гідність, чесність, справедливість, порядність). В античній риториці категорія етосу розумілася досить широко. Вона охоплювала такі поняття, як справедливість, благо, щастя, добродійність, краса, користь у їх поєднаності і залежностях. Утверджувалися всі позитивні якості, осуджувалися негативні. Проте кожний вид промов (а Арістотель вважав, що є й три види риторик) – судових, дорадчих, похвальних (епідейктичних) – мав свій етос. В основі етосу судових промов лежить справедливість або несправедливість, а всі інші моральні поняття є супутніми, так само у дорадчих – користь або шкода, у похвальних – хвала чи хула. Позивач у суді шукає справедливість, а одержати може й несправедливість, дорадник радить або вдає, що

радить, на користь, а вийти може й на зло. Той, хто вихваляє або гудить, керується прекрасним або потворним і відповідно оцінює, але має прагнути тільки прекрасного. Прекрасне те, що є благом, і воно заслуговує на похвалу. Про характер етосу церковної риторики – гомілетики – можна судити з уривка проповіді одного з перших християнських ораторів – проповідника Василя Великого: «... будь добрим з другом, не злопам'ятним до зухвалих, людинолюбним до смиренних, утішай злощасних, відвідуй хворих, зовсім ні до кого не стався презирливо, вітай з приємністю, відповідай зі світлим обличчям, до всіх будь прихильним, доступним, не хвалися сам, не змушуй інших говорити про тебе, приховуй, скільки можеш, свої переваги, а в гріхах сам себе звинувачуй...».

Розвиваючи засади античної риторики, український мислитель Феофан Прокопович подавав етос риторики як види чеснот: мудрість, справедливість, хоробрість, поміркованість. Кожна з цих чеснот описувалася як комплекс рис промовця, правил поведінки і дій, які мають вести до вдосконалення моралі й етики особистості. Звичайно, риторику як технологію мовлення, як комунікативний матеріал можна використати як на благо людей, так і на зло. Однак риторична наука і практика декларувала і відстоювала високу моральність оратора як непорушний закон, як велике благо оратора і риторики в цілому. В усі віки цінувалися високі помисли, чисте серце, щира душа оратора.

Пафос (гр. – пристрасть, почуття) – це інтелектуальне, вольове, емоційне устремління мовця (автора), яке виявляється і в процесі мовної комунікації, і в його продукті – тексті. Пафос є категорією естетики. У «Лекціях з естетики» Г. Гегель так визначив поняття пафосу, посилаючись на античне розуміння його: «Ми можемо за прикладом античних авторів позначити словом Пафос ті всезагальні сили, які виступають не тільки самі собою, у своїй самостійності, а й живуть у людських грудях і рухають людську душу в її найпотаємніших глибинах... Пафос утворює справжній осередок, справжнє царство мистецтва; його втілення є головним як у творі мистецтва, так і в сприйнятті останнього глядачем. Бо пафос зачіпає струну, яка знаходить відгук у кожному людському серці. Кожний знає цінне й розумне начало, яке міститься в змісті справжнього пафосу, і тому він визнає його. Пафос хвилює, тому що в собі і для себе він є могутньою силою людського існування». Пафос є фактом життя. Певні справи, погляди, ідеї можуть настільки оволодівати особистістю людини, що стають пристрасстю (пафосом) її життя, творчості чи суспільної або виробничої діяльності. І безперечно, все це виявляється у пафосі мовлення спонтанно, тобто незалежно від волі автора, природно або

зумисне, з певною настановою на досягнення очікуваного стилістичного ефекту, співчуття, переживання, захоплення тощо. Проблема пафосу як поняття риторики постає в розмежуванні пафосу самого мовця, тобто його особистих почуттів, що виливаються в промові, і того пафосу, який досягається мовними засобами, який іде до слухачів від тексту, а не від промовця. У промовця пафос може виникати під враженням його ж тексту і власного проголошення, промовець сам входить у пафос від своєї риторики – «як добре я говорю». Питання полягало в тому, чи має право оратор і якою мірою виявляти свої особисті почуття в промові, адже риторика потребує від промовця бути щирим. Як можна стримувати свій пафос і як керувати пафосом аудиторії, щоб не бути смішним, пишномовним, надміру трагічним, – для цього техніка риторики пропонує цілу низку прийомів організації мовних засобів промови і мовної поведінки оратора.

Ці три основоположні категорії класичної риторики можна визначити як три важливі наукові критерії, успадковані й іншими філологічними (і не тільки) науками, що розвинулися дотично до риторики: критерій істинності (логос), критерій щирості (етос), критерій відповідності мовної поведінки (пафос). У давньоукраїнській риториці невідомого автора «Сказання про сім вільних мудрощів» риторика подається через персоніфікований образ мудрості і чесності: «...я — мудрість солодкомовного говоріння, я — солодощі чудового й стрункого сказання, я — доброта не зменшуваного багатства, я — скарб неокраденої корисності, я — велемовність, яка не обтяжує слух, я — від людей ворогування темне віджену і замість нього світлу любов у них вселю. Я гнів відганяю і сварку відкидаю, благостиню уводжу й посаду складаю, я нещирі слова відсікаю й неправду викриваю, лестощі відкидаю, а чесноту стверджую. Я — світла слава й розумна сила»'.

Топос (гр. – місце), топіки – це риторичне поняття, що означає загальні місця у промові. До них належать найтипівіші часо-просторові мовні ситуації та описи їх, які легко запам'ятати і які майже у всіх мовців однакові (Моя сім 'я; У магазині; У транспорті тощо). Антична риторика любила топоси і розробляла заголовки для них (логограми) та схеми, які легко можна було пристосувати до аналогічних ситуацій, а люди, що розробляли такі логограми, називалися логографами. Цій меті значною мірою служили й зразки промов з певних тем і для певних ситуацій. Індивідуально-оригінальним у мовленні є якраз те, що перебуває поза топіками, або топіки мають якесь незвичне вираження. Однак треба пам'ятати, що існує певна пропорційність між топосом і оригінальністю у промові, і наявність топосів підкреслить красу й доцільність оригінальних висловів. У повсякденному житті ми спілкуємося у межах топосів

різних моделей: театр, гості, хвороба, робота, навчання дають нам багато звичних ситуацій, у яких не постає питання: як запитати? що відповісти? Тут діє аналогічна стратегія побудови текстів. Проте кожний з нас колись та потрапляє в ситуацію невідомої нам мовної поведінки, де тих, уже нам відомих, загальних місць мало, а є більше невідомих, які ми маємо уже самі витворити, заповнити можливостями свого інтелекту і мовного смаку (зрада близької людини, перший прийом у посольстві тощо).

У риторикі використовуються вирази детальний топос (широкий набір правил і формул мовної поведінки), техніка топосу (вміння швидко пристосуватися до мовного спілкування, увійти в рамки топосів, вдало поставити запитання, точно відповісти). Людина, яка не орієнтується в топосі, ставить зайві, недоречні або некоректні запитання. Висновки по першому питанню.

Отже, риторика є мистецтвом красномовства та переконання. Ця наука, що зародилася Давній Греції й досі залишається надзвичайно актуальною. Основними модусами класичної риторики є логос (аргументи до розуму), етос (моральна складова) та пафос (емоційна складова промови). Друге питання.

2. Основоположні розділи класичної риторики. Ще в епоху Античності було встановлено, що ораторська діяльність складається з п'яти етапів. Найбільш яскраво ця думка виражена у відомого давньоримського оратора Цицерона: «Всі сили й здібності оратора слугують виконанню таких п'яти завдань: по–перше, він повинен підшукати зміст для своєї промови; по–друге, розташувати знайдене по порядку, зваживши та оцінивши кожний доказ; по–третє, оповити й прикрасити все це словами; по–четверте, укріпити промову в пам'яті; по– п'яте, виголосити її з гідністю та приємністю».. Кожний з етапів ораторської діяльності вивчається у відповідному розділі риторики:

- 1) інвенція (добір матеріалу);
- 2) диспозиція (розташування матеріалу);
- 3) елокуція (словесне вираження);
- 4) меморія (запам'ятовування промови);
- 5) акція (виголошення промови).

Інвенція (лат. – винахід, вигадка) – це перший розділ класичної риторики, в якому розробляється етап задуму, намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього виступу. На цьому етапі промовець має систематизувати власні знання про реальні предмети, явища чи абстракції в обраній галузі, що стануть предметом промови, потім зіставити їх зі знаннями про інші і визначитись, який предмет і в якому обсязі промовець може представити у промові. Основне в інвенції – вдало, доречно

вибраний предмет розмови і намір його представити та розкрити так, щоб досягти здійснення задуму.

Диспозиція (лат. – розташовую, розміщую) – це другий розділ риторики, в якому формулюються основні поняття про предмет виступу і визначаються правила оперування поняттями, тобто формуються аналогічні процедури. Основне призначення гарної диспозиції, тобто на етапі побудови промови, – запропонувати цілий набір положень і в такій послідовності, щоб вони не суперечили одне одному, а конкретно переміщувалися з однієї частини в іншу аж до закономірного висновку. Диспозиція пропонує також логічні операції, якими знімається суперечливість визначень.

Елокуція (лат. – висловлююся, викладаю) – третій розділ класичної риторики, в якому розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування. Основний зміст елокуції з класичної риторики перейшов у сучасну стилістику (вчення про стилі і вчення про тропи та фігури). Розробки першого і другого етапів – інвенції і диспозиції – в елокуції набувають мовного фігурального вираження і в результаті – додаткових змістових, оцінних, емоційних, вольових ефектів. Якщо перший і другий етапи підготовки промови підпорядковані суворій логіці операцій, то на третьому етапі – елокуції – зміст промови входить у зону паралогіки, яка допускає використання слів і виразів у переносному (фігуральному) значенні. Такі порушення, зміщення логіки (паралогіка) створюють нові смисли і часом викликають ефекти неймовірної сили. Це зона використання мовних засобів, що здатні трансформувати основні значення слова у переносні (тропи), і мовних засобів, які здатні трансформувати значення синтаксичних структур та елементів думки (фігури). На етапі елокуції розвинулося вчення про стилі. Тому цей розділ риторики називають найкрасивішим і найефективнішим. Саме він приводить мовця до мети.

Елоквенція – підрозділ елокуції – найбільшого розділу риторики, в якому досліджуються фігури слова (тропи) і фігури думки (риторичні фігури). Отже, цю частину можна назвати серцевиною красномовства. Іноді її просто називають красномовністю. В класичній давньогрецькій риториці від часів Горгія, римській часів Цицерона, традиційній ренесансній, просвітницькій, бароковій і особливо в шкільній риториці за тропами й фігурами закріплювалася прикрашальна функція. Це усолоджувало промови, але часто прикривало примітивний зміст, і цим викликало у XIX–XX ст. іронічні напади на риторику як пусту красиву забавку. Нині утверджується погляд на тропи і фігури як на творчі елементи мови, що відбивають специфіку творчого мислення, художнього бачення предмета мовлення, а не пусті прикраси: тропи не

є зовнішньою прикрасою, певного роду апліке, що накладається на думку зовні, – вони складають суть творчого мислення, і сфера їх ширша, ніж мистецтво. Вони належать творчості взагалі.. На підтвердження такої думки можна навести приклади наявності тропів і фігур у певних стилях, їх жанрах і конкретних типах текстів та сферах звучання живої мови, де немає й натяку на прикрашання. Наприклад, метафори й епітети в науковому та офіційно– діловому стилях: вушко голки, вушко ресори, носик чайника, ніжка стола, заява пішла тощо. Тропи і фігури виникають в результаті складних семантико– синтаксичних процесів між словами і словосполученнями, і вже це також свідчить, що вони не є простими засобами прямого прикрашання. Тропи і фігури є органічними складниками мови, а виявляються в тексті тільки у формі непрямой дії істинних ознак предметів.

Меморія (з лат. – пам'ять, згадка) – це наступний розділ риторики, призначення якого – допомогти оратору запам'ятати зміст промови так, щоб не розгубити не тільки фактичну інформацію, а й образність, цікаві деталі. Його можна назвати тренуванням пам'яті. Змістом цього розділу є мнемотехніка – система «секретів», прийомів запам'ятовування матеріалу, швидкого відтворення, розвитку оперативної пам'яті, вміння користуватися набором енциклопедичних знань з обраної галузі і суміжних, якими володіє промовець. По–сучасному це можна визначити як збагачення і впорядкування «банку даних».

Акція (з лат. – дія) – п'ятий розділ класичної риторики, призначення якого полягало в тому, щоб підготувати оратора зовнішньо і внутрішньо до виступу. Це найважливіший і найвідповідальніший етап риторичної діяльності оратора, бо на ньому під час виголошення промови за короткий час має реалізуватися вся тривала попередня підготовча робота і привести до очікуваної мети. Тут великого значення набуває самоконтроль оратора і його вміння «на ходу» коригувати свої дії, не чекаючи остаточного провалу промови, мобілізувати свої сили, активізувати увагу слухачів, достойно завершити акцію. Оратор має зовнішньо добре виглядати, справляти приємне враження не тільки змістом промови, а й дикцією, силою звучання голосу, тоном, вмінням тримати паузу, мімікою, жестами, кінесикою. Після виступу, виголошення промови настає етап релаксації (з лат. – зменшення, ослаблення), тобто спадає фізичне й інтелектуально– психологічне напруження. Гарний оратор обов'язково використовує цей стан, щоб «по свіжих слідах» ще раз пережити виступ, проаналізувати його, виділивши вдалі й невдалі місця, знайти їм пояснення, зробити собі застереження на майбутнє, чого не слід казати.

Закони риторики

I. Концептуальний закон – базовий закон риторики, який становить перший крок мовленнєвого циклу – винайдення задуму, ідеї (створення концепції).

За своєю суттю цей закон передбачає пошук істини шляхом всебічного аналізу предмета.

Повноцінна, нормальна мисленнєво– мовленнєва діяльність людини починається з оволодіння нею концептуальним законом ...

Задум (концепцію) можна порівняти з образом людини на гірській вершині, з якої їй вдається побачити й осмислити те, що вона не спроможна зрозуміти, будучи “внизу” (на своїй галявині), бо не здатна охопити цю “галявину” (предмет, проблему) цілісно.

Як же навчитися грамотно створювати задум – концепцію?

Концепція (в риториці) – це система знань про предмет, виражена у стислій, короткій формі. Вона – першооснова мисленнєво–мовленнєвої діяльності.

Процес розробки концепції складається з такої послідовності дій:

1. Своє бачення суб'єктом предмета (теми),
2. Аналіз теми (предмета), тобто вибір проблем для вивчення.
3. Прилучення до цінностей людського досвіду по вивченню обраної проблеми.

4. Пропускання чужого досвіду крізь призму свого бачення і навпаки (чуже + своє) і формування позицій.

Д. Карнегі писав: “При підготовці декотрих тем дуже рекомендується дещо прочитати, з'ясувати, що робили й говорили інші з того самого питання. Але не починайте читати раніше, ніж Ви не вичерпали власних думок. ...Справжня підготовка полягає в тому, щоб видобути щось із себе, підібрати й скомпонувати власні думки й оформити власні переконання.

Не робіть властивої майже всім помилки – не робіть спроби торкатися у невеликій промові надто великого кола питань! Візьміть один чи два аспекти теми й спробуйте висвітлити їх ґрунтовно”.

II. Закон моделювання аудиторії.

Передбачає системне вивчення аудиторії, тобто тих, на кого розраховується викладення концепції.

Важливий момент – оцінка лекційної ситуації з позиції оратора й аудиторії. Кожен з них прогнозує ситуацію, спираючись на свій досвід.

Тому ораторові слід знати існування своїх і чужих “зон небезпеки”, вміти їх попередити, делікатно поводитися. ...Аудиторія створюється не одразу і не швидко. Досвідчений оратор прагне тримати в полі зору

свою аудиторію, особливо її небезпечні зони (острівки шуму, відволікання тощо). Для цього автор готує набір цікавих фактів, гумористичних історій, змінює тональність розмови, виключає або адаптує складний матеріал.

При незбіганні оцінок з боку аудиторії та оратора слід зберегти здатність до вирівнювання психологічного клімату.

Значимість закону моделювання аудиторії полягає не лише в тому, що на його основі можна створити цілісний психологічний портрет аудиторії, але і в тому, що цей закон відкриває можливість подальшої роботи з цим портретом (допомогти аудиторії оволодіти найбільш глибоким рівнем розуміння проблеми, створити умови для актуалізації в людини її позитивних якостей, зняти морально–дисциплінарний мотив і викликати емоційно–естетичний та пізнавальний мотиви, перевести байдужість, конфліктне ставлення у русло конструктивних стосунків).

Закон моделювання аудиторії дозволяє побудувати наступний крок “запуску” концепції – виробити стратегію її реалізації.

III. Стратегічний закон.

Стратегія (програма дій) становить собою варіант реалізації концепції та характеризується такими ознаками: динамічність, гнучкість, варіативність.

З яких компонентів складається стратегія?

- визначення цільової установки;
- вичленування з концепції запитань, розрахованих на певну аудиторію та їх аналіз;
- формулювання тези (системи коротких відповідей суб’єкта на поставлені запитання).

Свої міркування на заключному етапі роботи по формуванню стратегії суб’єкт повинен побудувати у вигляді тези.

Тезу ми розглядаємо як головну думку або згусток думок (стисле, лаконічне вираження роздумів суб’єкта з приводу обраних запитань), що розгортається суб’єктом у ході спілкування з аудиторією. Наявність тези дозволяє уникнути беззмістовного викладу концепції. М.М. Сперанський: “...Кожне поняття, кожне слово, кожна (думка) буква повинні йти до свого кінця, інакше вони будуть введені без причини, вони будуть зайвими, а все зайве є нестерпним”.

IV. Тактичний закон передбачає систему дій по підготовці ефективної реалізації стратегій. До складових цього закону належать аргументація і активізація мислення та почуттєво–емоційної діяльності аудиторії.

Аргументація – це засіб впливу одного суб'єкта на погляди та поведінку іншого. В основі лежить логічне обґрунтування тези шляхом доказу, переконання.

Класифікація аргументів

Активізація передбачає таку послідовність дій:

- зацікавити аудиторію;
- викликати аудиторію на роздуми;
- вивести аудиторію на рівень обговорення.

Логіко–психологічний та психологічні прийоми на етапі обговорення повинні підкріплюватися аудіовізуальними прийомами (схеми, малюнки, графіки, відео фрагменти тощо).

Тактичний закон дозволяє суб'єкту знайти ефективні засоби впливу на аудиторію, завдяки чому здійснюється реалізація цільової установки.

Розглянуті чотири закони риторики (концептуальний, закон моделювання аудиторії, стратегічний, тактичний) спрямовані на розвиток інтелектуального центру, таких якостей, як самостійність, самокритичність, глибина, ерудиція, гнучкість, відкритість мислення.

Знання й застосування цих законів сприяє розвитку ефективного мислення. Отже, риторика перш за все вчить людину грамотно мислити.

“Перш, ніж випустити слова з нижньої частини голови, пропусти їх спочатку через верхню частину” (Цицерон).

V. Мовленнєвий закон передбачає вираження думки в дійовій словесній формі (ДСФ).

ДСФ – система комунікативних якостей мовлення: правильність, виразність, ясність, точність, ємність, багатство, образність, стислість, доцільність.

Розвитку правильності мовлення сприяють тренінги (власні вправи), робота з різними словниками та спеціальною літературою, написання листів, слухання та аналіз вірцево правильного мовлення.

Виразність – якість, що впливає на емоції та почуття аудиторії. Засоби виразності: художня образність, фонетичні засоби (інтонація, тембр голосу, дикція, темп мовлення), приказки, прислів'я, цитати, афоризми.

VI. Закон ефективної комунікації.

Контакт – це спілкування без перешкод, тобто вищий рівень спілкування.

З метою збереження контакту, становлення його необхідні такі дії:

- корегування підготовчого етапу під час спілкування;
- управління поведінкою аудиторії;
- управління власною поведінкою.

У ході спілкування можна спостерігати таке психологічне явище, як “ораторський шок” (неприродна поведінка з боку мовця чи слухачів), для якого характерні знервованість, напруженість, скутість думки, мовлення і поведінки.

В чому причини “ораторського шоку”?

– у самому мовцеві (недостатня підготовленість його до спілкування, неволодіння прийомами збереження контакту);

– у поведінці аудиторії (нетактовність, некоректність – грубі репліки, запитання тощо);

– у зовнішньому середовищі (шум предметів, які падають, ходіння, присутність чужих людей, які критично оцінюють дії мовця або антипатична йому і под.).

Знання цих причин допоможе ораторові зняти деякі з них ще до моменту спілкування і передбачити різні варіанти їх розв’язання.

VII. Системно-аналітичний закон передбачає аналіз якості та ефективності продукту мисленнєво-мовленнєвої риторичної діяльності. Аналіз якості здійснюється на всіх етапах мисленнєво-мовленнєвої переконуючої діяльності: підготовчому, виконавському, наслідковому (докомунікативному, комунікативному, посткомунікативному).

Аналіз ефективності (результативності) ступеня реалізації цільової установки проводиться на наслідковому етапі діяльності.

Системно-аналітичний закон базується на двох етапах критичної діяльності: на самоаналізі і аналізові інших.

Самоаналіз є надзвичайно сильним джерелом розвитку особистості, бо дає можливість суб’єкту пізнати себе, виявити свої слабкі й сильні сторони. Причому етап самоаналізу виробляє в людини етичну звичку – шукати причину чогось перш за все у собі, а не в інших:

“Спершу слід відкрити себе, потім виправлятися ... Тому скільки можеш, сам себе виводь на чисту воду, шукай проти себе звинувачення! Спочатку виступай обвинувачем, потім – суддею і тільки під кінець – захисником. Іноді варто самому собі бути кривдником! Ти обурюєшся тим, що є на світі невдячні люди. Спитай у совісті своєї, чи знайшли тебе вдячним ті, хто надавав тобі послуги”. (Сенека)

Після того, як суб’єкт оволодів механізмом самоаналізу, він здатний повноцінно аналізувати інших. Отже, системно-аналітичний закон розвиває в людини такі якості, як самокритичність і відкритість мислення, мовне чуття, шанобливість, тактовність у ставленні до інших людей.

Хоча системно-аналітичний закон завершує риторичну формулу ($P=K+A+C+T+M+EK+CA$), однак він не робить її замкненою, застиглою, бо сам по собі символізує вічний процес удосконалення всього існуючого на землі.

Лекція 8

Техніка промови і культура оратора

Існують певні чинники підвищення майстерності публічного виступу:

- мовні,
- технічні,
- психологічні,
- педагогічні (дидактичні),
- логічні.

Мовні, технічні (інтонаційні) – це способи передачі Інформації. Вони впливають на якість інформації опосередковано, підсилюючи (або послаблюючи) інформацію, чи паніть сприйнятою з точністю до навпаки. Культурна мова її інтонація визначає ефективність впливу, це закономірність сприйняття, закономірність процесу переконаний.

Психологічний чинник також дуже впливовий: слово спрямоване на людей, які в той час виконують діяльність слухання, важку діяльність, отже оратору необхідно знати психологічні закономірності прояву уваги, сприйняття.

Необхідно знати також про дидактичні засоби підтримання уваги, організації контакту оратора і аудиторії, що значною мірою впливає на ефективність слухання, навчання взагалі. Останній, логічний фактор, забезпечує організацію інформації з точки зору упорядкування процесу мислення, його послідовності, незаперечності, тотожності, доказовості.

Отже, існує п'ять основ ораторського мистецтва:

- лінгвістична (мовна),
- техніко–інтонаційна,
- психологічна,
- педагогічна (дидактична),
- логічна.

Ці основи нерівнозначні. Чотири перші можна назвати зовнішніми, вони впливають опосередковано; остання – внутрішня, вона впливає безпосередньо.

Дійсно, коли говорить оратор перші хвилини, часто сприйняти, зрозуміти його ідею та аргументи майже неможливо. З чим ми стикаємося на самому початку розмови? З мовою. І якщо оратор припускається мовних помилок або нова безбарвна, то аудиторія слідує не за тим, що оратор говорить, а як, і, зробивши висновок про відсутність мовної культури, починає сумніватися в його ідеї. Часто до ідеї справа і не доходить. Тим більше, що і невірно інтонована промова може перевернути її зміст.

Значне місце посідає також психологічна основа, адже оратор має справу з живими людьми, а не з механізмами, тому оратор має опікуватися

тим, сприймають його ідеї чи ні, розуміють чи ні, співчують чи ні. Переконання, таким чином, залежить від того, чи створи в він необхідну атмосферу в аудиторії, чи налагодив контакт зі слухачами. В даному випадку мова йде про комунікативні уміння оратора подолати перешкоди спілкування, які завжди виникають у кожного оратора саме через психологічні труднощі такої діяльності людини, як слухання (нестійкість сприйняття, нетривалість уваги, інерція включеності, "відчуження" думки іншого тощо).

На подолання психологічних перешкод спілкування спрямована дидактична (педагогічна) основа як сукупність способів, прийомів та принципів усного виступу для ефективності навчання. Для засвоєння ідеї, сприйняття аргументів, для переконання важливо і те, як побудована уся промова, чи відповідає вона принципам органічної єдності, посилення, економії, наочності тощо. Чи вдало застосовані композиційні прийоми.

Нарешті, внутрішня основа, логічна. Під логічністю ми розуміємо таке міркування, яке відповідає основним логічним принципам і законам.

Всі ці основи ми докладно розглянемо в наступних темах курсу, тут лише зауважимо про їх співвідношення. Зіставте, порівняйте перші чотири (мовна, технічна, психологічні, дидактична) і п'яту (логічну). Вони відрізняються за такими параметрами.

По–перше, зовнішні фактори, основи можуть видозмінюватися за ступенем. Що це означає? Що можна в більшій–меншій мірі оволодіти мовною культурою, педагогічною майстерністю, психологічними знаннями й умінням спілкування. Логіка ж відноситься до таких якостей, які не змінюються за ступенем, як наприклад, колір: більше червоний, менше червоний. Логіки ж не може бути більше або менше – вона або є, або її нема. Ця відміна істотна.

По–друге, зовнішні фактори припускають взаємо–компенсацію: один оратор відрізняється мовним впливом, другий приваблює тим, що налагодив тісний контакт, третій досконало оволодів педагогічними прийомами, четвертий віртуозно інтонує промову. І все це підкреслює індивідуальний стиль оратора, який визначається саме за рахунок зовнішніх факторів. І все ж будь–який виступ оцінюється перш за все з точки зору логіки. Аудиторія може пробачити недоліки мовні, відсутність педагогічної майстерності тощо, але не пробачить лише одного – коли у виступі немає логіки. Тут не врятує ні "оксфордська" вимова, ні уміння психологічно утримувати аудиторію. Отже, провідним фактором, головною основою ораторського мистецтва є логічність промови.

Наразі зауважимо, що протиставлення факторів зроблено свідомо, щоб показати їх роль. Насправді ж вони спрацьовують разом, в комплексі, впливаючи на переконаність аудиторії, що особливо важливо для ораторів,

адже їх ораторське мистецтво обумовлене регулятивною діяльністю, що визначає як долю суспільства, так і окремої людини в ньому. Практика ж доводить, що не всі фахівці можуть говорити яскраво, образно. Їх мова має бути доступною, грамотною, аргументованою, суттєво переконливою, бо вони формують науково–правові переконання, впливають на правову свідомість людей.

А для цього фахівці, виступаючи публічно (і не лише в суді), мають уміти побудувати свою промову таким чином, щоб привернути увагу аудиторії і утримати її впродовж всього виступу, повно і об'єктивно дати аналіз проблемі, побудувати систему доказів або спростувань, зробити певні висновки і переконати в їх правильності аудиторію. При цьому необхідно володіти прийомами здійснення психологічного впливу на аудиторію, знайти єдино необхідні слова для виразу своїх думок (і чим змістовніша думка, тим досконалішою повинна бути її форма).

Ораторське мистецтво, будучи складовою частиною професійних якостей педагога, є також ефективним засобом емоційного впливу. Мовно–виразні та інтонаційні засоби промови допомагають оратору краще передати думку, акцентувати увагу на деталях проблеми. Точно вибрані мовні засоби допомагають хвилювати аудиторію.

Таким чином, формулюючи вимоги до знань та умінь майбутнього спеціаліста, можна зазначити, що він повинен:

а) знати:

- особливості і характеристики етапів діяльності оратора – закони винаходу думки, класифікації родів і видів ораторського виступу;

- методи розробки концепції виступу;
- критерії відбору проблем у темі, викриття протиріч у проблемі;
- загальні принципи побудови публічного виступу;
- способи викладення матеріалу виступу;
- способи активізації мислення аудиторії;
- культуру публічної промови;
- соціально–психологічні закони спілкування оратора і аудиторії;
- характеристику мови щодо акустико–фізіологічних позицій;
- принципи і способи проведення полеміки;
- монологічну і діалогічну форми судової промови, особливості підготовки судової промови.

б) уміти:

- моделювати спілкування з різними людьми і аудиторіями в професійній діяльності;

- будувати тактику виступу і аргументації; знаходити і ліквідовувати логічні помилки публічного виступу – вміло підбирати і застосовувати інтонаційно–виразні засоби мовлення;

- різноманітити механізм наочності слова;
- знімати напруження перед виступом;
- розробляти й вибирати згідно з обставинами справи, характером судового процесу й особливостями аудиторії стратегію і тактику судової промови.

Таким чином, кожен оратор, усвідомлює він це чи ні, має три "обличчя".

Це особа, яка професійно висловлюється про певний предмет, тобто має:

- а) фундаментальні знання у певній галузі;
- б) знання найбільш типових точок зору;
- в) розуміння гострих проблем з предмета промови.

Це виразник громадської думки і вихователь: підкоряється при здійсненні ораторської діяльності принципам:

- а) відповідності особистої поведінки тим ідеям, які він проголошує у своєму виступі;

- б) єдності слова і справи;

- в) неухильного дотриманні етичних стосунків з аудиторією.

Це людина, яка не тільки досконало володіє прийомами доказовості ораторської майстерності, а також має наступні риси:

- а) любов до істини;
- б) ясність мислення й висловлювання,
- в) емоційність;
- г) повагу до аудиторії.

Всі ці сторони важливі в комплексі. Перші дві складають фундамент, підґрунтя, на якому можливе існування безпосередньо ораторських якостей. Розглянемо ці риси детальніше.

Мати фундаментальні знання – це зовсім не означає, що людина повинна знати все. Справа в іншому – треба знати головні, фундаментальні поняття, закони й т. ін., які стосуються предмета вашого виступу. Скоріше всього, що безпосередньо вони всі у промові використані не будуть. Але їх знання надасть внутрішньої логічності промові, стрункості викладенню і стане засобом запобігання небажаних випадків, пов'язаних з запитаннями, репліками аудиторії, незвичним поворотом теми тощо.

Найбільш типові точки зору – це такі, які пов'язані з істотними інтересами, що так або інакше виплітають з предмета промови. Їх знання дозволить вибрати найбільш ефективну лінію поведінки в аудиторії, упевнено почувати себе впродовж виступу, бо будь-який приватний випадок врешті-решт стосується певної типової точки зору.

Знання гострих проблем обіймає ті з них, які є найбільш гострими для конкретної, певної аудиторії і викликають найчастіші спори у тій сфері, про яку ви ведете мову. Розуміння вами таких проблем викликає повагу аудиторії й має дуже важливе значення у випадках виникнення полеміки.

Оратор дійсно виразник громадської думки, адже про що б він не казав, він завжди, переконуючи, до чогось закликає, за щось агітує. А для того, щоб заклик був почутий, необхідна відповідність особистої поведінки тим принципам, про які йдеться у промові. Безглуздо, наприклад, хабарнику закликати до боротьби з корупцією – це тільки її (корупцію) посилять.

Єдність слова і справи не є повтором попередньої риси. Суть у тому, що з ідей і закликів мають робитися практичні висновки, причому такі, які, по-перше, відповідають масштабу висловлених ідей, і, по-друге, здійснені у житті. Запропоновані копійкові практичні заходи, що випливають із глобальних ідей, підбивають допіру як до ідей оратора, так і до його пропозицій.

Дотримання етичних відносин є основою людської культури, ораторської праці. Дотримуючись неуклінно на очах аудиторії певних вимог, оратор, по-перше, примушує її рахуватися з цими вимогами, створює необхідні позитивні, елементарні відносини, навіть в екстремальних ситуаціях, а по-друге, це є важливим виховуючим моментом, предметно повчаючи слухачів певним нормам моральності.

Із ораторських якостей, яких можна назвати не один десяток, основоположними (тобто такими, від яких залежать інші якості) є такі:

- це ясність мислення й розмірковування. Навіть якщо у вас дефекти мовлення, то слухачі вас зрозуміють, а якщо ви ще й цікаво розповідаєте, то дефекти слабшають, їх майже не помічають. Але якщо не буде ясності мислення, то все інше стане непотрібним. З цього приводу А. Ф. Коні писав: "Треба говорити не так, щоб вас зрозуміли, а так, щоб вас не можна було не зрозуміти;

- це уміння доказувати, аргументувати. В самій природі людського мислення закладена схильність до сумнівів. Та й з практичної точки зору не можна вірити оратору тільки тому, що він про це говорить. Викрикувати заклинання – не означає доводити. Люди рідко сприймають на віру – ідея повинна підкреслюватися точними, неоспоримими доказами.

Зайве говорити, що ця якість особливо цінною є для педагога, діяльність якого має оцінювальний для людей характер. Для педагога ця ораторська якість переростає в першорядну моральну якість. Попередні якості оратора є якостями особистісними, вимагаючими їх цілісності. Цілісності, в результаті якої вони створюють сплав, моноліт, надають дві, на перший погляд, прості, але важливі якості: любов до істини і повага до аудиторії.

Любов до істини (саме любов, а не просто розуміння її необхідності) штовхатиме людину до у пошуку, не дозволить покривити душею і піти на змову з сумлінням в ім'я тимчасового або примарного успіху, не дозволить перекрутити реальні факти, спотворити істину. Взірцем у цьому

відношенні був всесвітньо відомий німецький вчений К. Маркс. Він відчував майже фізичний біль, коли хтось намагався викласти не до кінця продуману ідею, думку, в якій присутній хоч би один незрозумілий або сумнівний, непевний факт. Можна навести такий приклад: серед п'яти тисяч сторінок "Капіталу" немає жодного факту, який був би взятий ним "з інших рук", а не з першоджерела. Правда, і обійшлося це йому майже в 40 років життя.

Повага до аудиторії розуміється не як зовнішні ритуальні правила стосунків з аудиторією (це похідне), а повага до її думок, інтересів, життєвого досвіду, людських якостей. Така повага важлива й психологічно, й пізнавально для самого оратора. Вона є моральним фундаментом і задоволеності і сенсу ораторської діяльності. І навпаки, виступи без поваги до аудиторії приводять до деградації особистості оратора.

Досвід свідчить: якщо у виступаючого відсутня повага до аудиторії, він не стане хорошим оратором, якщо навіть у нього є певний набір інших, необхідних оратору якостей і прийомів майстерності. Висновок, який витікає з цих міркувань, може здатися бентежним, неймовірним: коли мова йде про ораторську майстерність, починати треба не з вивчення прийомів, а з усиль по формуванню своїх людських і професійних якостей, з формування себе як гідної особистості.

Всі видатні оратори були, за правилом, і великими людьми. Так, історія знає людей, які зовнішніми прийомами притягували увагу аудиторії і впливали на неї деякий час. Але врешті-решт, вони виявилися не ораторами, а лицедіями, і чим віртуознішим було лицедійство, тим тяжчою була нанесена ним шкода й тяжчими наслідки.

Ораторським мистецтвом не можна оволодіти за принципом кулінарних рецептів, які не залежать від того, в чиї руки вони попадають. Саме тому ми підкреслюємо, що ораторське мистецтво базується на необхідних моральних і професійних якостях і своєю кінцевою метою воно повертає на гуманні і соціально значимі цілі.

Промова, як правило, потребує попередньої підготовки, й чим ґрунтовніша підготовка, тим солідніше, вагомніше виглядатиме виклад, а отже – і переконливіше.

Як будь-яка розумова робота, підготовка промови – процес творчий, і кожен використовує власну методику. Хоча інколи можна почути твердження, що промовці самі дивуються, як у них складається той чи інший текст, особливо імпровізування. Але більшість початківців нерідко розгублюються, коли їм доводиться вийти зі своїм словом на широку аудиторію. Запропонований до вивчення матеріал вони переписують з якихось джерел. Та коли слухаєш такий виступ, одразу ж впадають у вічі незграбність, некомпетентність, маловченість

і, нарешті, цілковита відсутність впевненості в собі. Такий промовець викликає лише співчуття.

Отож, для того, щоб виступ був вдалим, яскравим, переконливим, необхідна попередня підготовка до нього. Алгоритм останньої можна визначити так: вибір теми – формулювання мети – складання плану – збирання матеріалу – робота над конспектом – репетиція.

Визначення теми

Підготовка до будь-якого виступу розпочинається з визначення теми промови. При цьому можливі різні ситуації: або пропонують виступити з певною темою, тобто тема є заданою, або тему виступу ви обираєте самі. В першому випадку оратору необхідно лише конкретизувати її. Складніша справа – визначити і сформулювати свою тему виступу.

Інколи тему промови підміняють її об'єктом. Наприклад, пропозиція висловитися про сучасну українську культуру не є власне темою. Це саме об'єкт уваги. Бо ж культура – поняття широке: його становлять і науковість викладання, і потреба слухачів у матеріалі, і висвітлення окремих галузей (література, живопис, музика тощо). Перелічені конкретні питання – це тематика, що відбиває в своїй сукупності багатогранний і складний об'єкт уваги. Тема завжди конкретна, стосується одного питання. Інша справа, що слід виділяти в межах однієї теми ще й так звані підтеми.

Наприклад, лекцію про екологічну чистоту середовища можна розвивати на таких підтемах, як чистота повітря, чистота води, чистота продуктів, соціальна та особиста гігієна людини тощо. Всі ці моменти слід добре продумати. Коли промовець не уявляє, що конкретно він хоче сказати, не варто розраховувати на позитивний результат.

Обираючи тему, перш за все потрібно виходити із свого особистого досвіду, а також знань по цій темі. Окрім того, важливо, щоб тема являла інтерес для вас і ваших слухачів.

Отже, при визначенні теми виступу потрібно враховувати наступні моменти:

1. Обирайте тему, яка відповідає вашим пізнанням і інтересам.

По–перше, подумайте про ті галузі знання, в яких ви маєте особливий досвід або теоретичну підготовку.

По–друге, поспілкуйтесь на яку–небудь цікаву тему зі своїми товаришами чи друзями. По–третє, зверніться до книги. Продивіться довідники, свіжі журнали і газети.

2. Підбирайте доречну тему.

Настрій аудиторії залежить від місця і часу. В аудиторії він один, в приватному житті – інший. В побутовій ситуації слухачі сприйматимуть як досить природну річ те, що в аудиторії їм може здатися нецікавим, смішним, шокуючим.

3. Обирайте тему, яка відповідає аудиторії.

Тема повинна бути досить цікава, досить важлива, досить зрозуміла для слухачів. Для того, щоб вирішити, чи буде вона відповідати цим вимогам, необхідно мати уявлення про рівень знань слухачів, їх виховання, вік, особливі інтереси.

Обравши тему, потрібно подумати про її формулювання.

Тема – це те, про що йде мова. Зазвичай її формулюють словом або фразою, які вказують характер питань, що підлягають обговоренню.

Назва промови повинна бути ясною, чіткою, по можливості короткою. Вона повинна відображати зміст виступу і обов'язково привертати увагу слухачів. Вдала назва теми виступу певним чином налаштовує аудиторію, готує її до сприйняття майбутньої промови.

Довгі назви, які включають незнайомі слова, відштовхують слухачів, іноді викликають негативне відношення до виступу.

Слід уникати і дуже загальних назв. Загальні назви потребують висвітлення багатьох питань, а це ораторові не завжди під силу. Тому серед слухачів будуть невдоволені, бо вони не отримують відповіді на питання, які їх цікавлять.

Існують такі поняття, як тема "розкрита" та тема "не розкрита". Тема "розкрита", коли матеріал їй відповідає, коли основна думка промовця зрозуміла, коли вона доведена. Бажано, щоб тема мала точки зіткнення з іншими темами, апелювала до вже відомого слухачам.

Формулювання мети

Необхідно ясно уявляти, для чого, з якою метою виголошується промова, якої реакції слухачів ви добиваєтесь. Чи бажаєте ви тільки що–небудь пояснити, описати чи просто розповісти? Або ви хочете змінити свою думку чи переконати аудиторію що–небудь зробити?

Так, судовий оратор може й жартувати, й кепкувати, й розповідати про подробиці справи, запалювати слухачів праведним гнівом або зворушувати почуття глибокого зацікавлення й симпатії до жертви несправедливості. Але він мусить твердо знати, чого прагне. Якщо це прокурор, то мета його промови – довести провину звинуваченого. Діаметрально протилежна мета в адвоката, який прагне виправдати підсудного. Якщо б прокурор та адвокат раптом захопилися невластивими проблемами, втратили загальну настанову, суд не міг би здійснитися.

Для того, щоб отримати чітке уявлення про те, чого ви добиваєтесь, викладіть письмово ваш намір у формі цілого речення. Потрібно також мати на увазі, що мету виступу слід формулювати не тільки для себе, але й для своїх слухачів. Чітке визначення цільової настанови полегшує сприйняття ораторської промови, певним чином налаштовує аудиторію.

Існує загальна і конкретна мета виступу. Загальна мета визначається видом реакції, яку оратор хоче викликати у слухачів і залежить від того, чи бажає він тільки розважити їх або задовольнити цікавість, надихнути, переконати чи схилити до дії. Конкретна мета виражена в самому змісті промови, який може розважати, вгамовувати жагу знань, надихати, переконувати і викликати готовність до дії.

Певним чином можливе і злучення цих цілей. Наприклад, розважальна промова іноді не обійдеться без інформації і навіть без елементів впливу. Промова, яка спонукає до дії, не буде мати успіху, якщо вона не цікава, не надихаюча, не переконлива. Але оратор повинен ясно уявляти собі, яка ж із загальних настанов є переважною, і у відповідності до цього будувати свою промову.

В той час як загальна мета визначає, якої реакції ви хочете добитися, конкретна чітко показує, що слухач повинен знати, почувати і робити. Вона виражена в самому змісті промови.

Конкретне тематичне ствердження не повинно бути загальновідомою істиною. Ваша справа показати, що дещо, вірогідно або можливо, правильно чи той або інший хід дій, можливо або вірогідно, повинен бути прийнятий.

Збирання матеріалу

Якщо зміст промови взято не тільки з особистих переживань, матеріал можна добирати з багатьох джерел. Прочитайте не одну, а декілька журнальних статей, зберіть інформацію не з однієї, а з декількох з них. Розкрийте точки зору різних авторів, зіставте їх. Поспілкуйтеся з оточенням, запишіть думки і факти, що приходять в голову і про які прочитали.

Отже, наступний етап підготовки публічного виступу – підбір матеріалів для ораторської промови.

Існує чотири основних джерела накопичення матеріалу:

- особистий досвід;
- роздуми і спостереження;
- інтерв'ю і бесіди;
- читання.

Не обов'язково використовувати завжди всі перелічені джерела, але при всіх умовах необхідно обмірковувати питання і обов'язково заглядати в книжки.

В методичній літературі визначені основні джерела, з яких можна черпати нові ідеї, цікаві дані, факти, приклади, ілюстрації для своєї промови. До них відносяться:

- офіційні документи;
- наукова, науково-популярна література;
- довідникова література: енциклопедії, енциклопедичні довідники, довідники з різних галузей знань, лінгвістичні довідники, бібліографічні

показники. Ці джерела доцільно використовувати для дискусій, тематично обмежених і базованих на загальноновизнаних авторитетних даних;

- художня література;
- статті з газет і журналів.

Для поточної інформації можна користуватися статтями зі звичайних журналів. За більш свіжою інформацією і за матеріалом а питань, що мають місцеве значення, потрібно завжди звертатися до газет, хоча зібрані в них дані менш надійні і солідні, ніж дані, які містяться в книгах або журналах;

- результати соціологічних досліджень;
- статистичні дані. Обсяг даних не може не вражати.

Щоб виступ вийшов змістовним, краще використовувати не одне джерело, а декілька.

За етапом збирання настає обмірковування матеріалу, встановлення зв'язків, коментування. В цілому це можна назвати "інкубаційним періодом". До нього відносяться перевірка фактів і уточнення думок, їх підпорядкування.

Передумовою плідної підготовки є виділення найкращого часу для роботи, який у кожного індивідуальний.

Внутрішніми передумовами плідної підготовчої роботи є:

- само-опитування ("В чому причина, яка дія факту?", "Яка суть, головна думка того, що я повинен повідомити?" і т. ін.). Постановка питань самому собі є засобом активізації думки. Якщо є запитання, то існує і відповідь;
- чередування станів – роздуми вголос і прослуховування "внутрішнього голосу". Обравши час, ми звертаємось "в себе", потім знову висловлюємо наші думки уже вголос. Ця зміна станів зазвичай веде до з'ясування думки;
- терпляча, систематична робота над текстом, поєднання частин, раціональна організація матеріалу і ефективна розробка визначень. Регулярна робота веде до більшого успіху.

Робота над конспектом

Єдина мета нарисів – не краса, неефектність написаної промови, а її доступність при виступі. Робота над конспектом досягає цієї мети, якщо її робити, не лякаючись повторів і не забуваючи про призначення промови і про слухачів. Перший крок до найкращої систематизації – це складання без всякої класифікації переліку фактів і міркувань, які були накопичені при підготовці. Робити це найкраще на картках.

Конспекти в зошитах або на великих аркушах дуже зв'язують. А компактний набір карток завжди можна розкласти перед собою на столі, "тасуючи" їх так, як вам потрібно. До того ж між двома вже знайденими

цитатами можна завжди легко вставити нову картку – з новою цитатою або з власною думкою.

При роботі над конспектом необхідно дотримуватись наступних правил:

- Користуйтеся повними реченнями. Існує два найбільш вживаних засоби складання конспекту: короткий запис одних тільки найменувань пунктів і запис закінчених речень. Перший полягає в більш чи менш систематизованому злученні слів і окремих висловів, що викликають в уявленні оратора закінчену думку. Такий прийом з успіхом можуть застосовувати досвідчені оратори, які завдяки практиці і знанню предмета в змозі повністю утримувати в пам'яті весь ряд промови.

- Використовуйте загальноновизнаний спосіб визначень. Визначення повинні вказувати на головну, або підлеглу роль розділу. Кожне визначення повинно бути розміщено в конспекті у вигляді ясного абзацу.

- Розміщуйте розділи у відповідності з їх взаємозалежністю.
- Уникайте суджень складних і з різним змістом.
- Користуйтеся твердженнями, уникайте запитань.

Головна слабкість запитальних формулювань в конспекті полягає в тому, що вони не вказують на своє відношення до головної і підлеглої тези. З одного боку, саме по собі запитання – не теза, яка підлягає доведенню, тому що в ній нічого не стверджується. З іншого боку – воно не може бути опорою для головної тези, тому що не містить певної констатації.

Після попередньої роботи необхідно скласти картки за логікою розвитку теми й переписати їх у вигляді вже звичайного тексту, щось додаючи, поширюючи, а від чогось, можливо, і відмовляючись. Підлеглі положення розмістити під головними. Потрібно уважно проглянути – чи точно обрано слова. Далі йде робота над стилем: чи відповідають обрані слова меті промови? Аудиторії, до якої вона буде звернена? Чи не будуть деякі слова "випадати" з тексту стилістично? Зверніть увагу на наявність елементів художності в тексті – без них текст виглядає занадто сухим. Простежте, чи не втратилися логічність та доказовість думок, чи не переравантажений ваш текст цитатами та прикладами.

Після складання конспекту, необхідно його відредагувати. Конспект не може і не повинен містити все багатство самої промови. Але словесне його оформлення складає першу умову, яка визначить у підсумку вражаючу силу промови при її проголошенні.

Редагування конспекту необхідно проводити з точки зору:

- а) ясності;
- б) конкретності;
- в) специфіки питання;
- г) краткості.

Складання плану

Перш ніж розпочати роботу над композицією своєї промови, необхідно визначити порядок, за яким буде викладатися матеріал, тобто скласти план.

План – це взаємне розташування частин, коротка програма будь-якого викладення.

Важливо одразу ж визначити, які конкретно питання ви передбачаєте висвітлити в своїй промові. Тому складається попередній план, який відображує особисте визначення оратором теми виступу і підходу до даної проблеми. У процесі вивчення літератури, аналізу підбраного матеріалу план може змінитися, та в будь-якому випадку він буде сприяти вашій роботі.

Після того, як вивчена література, обміркована тема, зібраний фактичний матеріал, складається робочий план.

Виділіть питання обраної теми, відберіть суттєві і основні, визначать, в якій послідовності їх викладати. До робочого плану вносяться формулювання окремих положень, наводяться приклади, факти, цифри, які ви хочете використати.

Робочий план допомагає краще обмірковувати структуру виступу, визначити, які розділи виявились перевантаженими фактичним матеріалом, які, навпаки, не мають прикладів, які питання слід пропустити, які включити і т. ін.

Робочий план може мати декілька варіантів, тому що він постійно уточнюється.

Характерною особливістю робочого плану є те, що він являє цінність для самого оратора, тому що його пунктами бувають не тільки закінчені речення, але і незакінчені, а також словосполучення і навіть окремі слова.

На основі робочого плану складається основний план. Цей план не стільки для оратора, скільки для слухачів.

Формулювання пунктів основного плану повинні бути чіткими і ясними. Цей план оголошується слухачам після повідомлення теми виступу або у вступі при розкритті мети промови. План промови не завжди оголошується оратором. Це залежить від виду виступу, від складу і настрою аудиторії, від намірів оратора. Найчастіше план оголошується в лекціях, доповідях, наукових повідомленнях. Слухачі під час таких виступів ведуть записи, і план допомагає їм слідувати за ходом викладення матеріалу. Наприклад, в вітальних, призивних промовах оголошення плану є недоречним.

Плани бувають трьох видів:

- простий;
- складний;
- цитатний.

Простий план складається з декількох пунктів, що відносяться до основної частини викладення теми. Він являє собою, по суті, ряд непоширених речень.

Тема: "Правовий статус дитини в Україні.

План.

Громадянство як елемент правового статусу дитини.

Принципи правового статусу дитини.

Права, свободи та обов'язки дитини.

Гарантії захисту прав і свобод.

Складний план – це своєрідне поширення простого плану шляхом розгалуження основних питань. Крім того, сюди, звичайно, вводять вступ та висновки.

Тема: "Правовий статус дитини в Україні".

План.

Вступ. Міжнародне та вітчизняне законодавство про правовий статус дитини.

Основна частина. Правовий статус дитини, його елементи.

Громадянство як елемент правового статусу дитини.

Принципи правового статусу дитини.

Права, свободи та обов'язки дитини.

Гарантії захисту прав і свобод.

Висновки. Необхідність вдосконалення реалізації правового статусу дитини в Україні.

Цитатний план подібний, як правило, до простого, але замість непоширених речень тут вживаються цитати, які конденсують суть даного питання.

Тема: "Правовий статус дитини в Україні".

План.

"Громадянство – це структурний елемент правового статусу дитини, який розкриває головний зміст зв'язку людини і держави, взаємовідносин громадянина з державою й суспільством".

"Принципи правового статусу дитини – це основоположні засади, керівні ідеї, які проголошуються і охороняються державою, покладені в основу здійснення прав, свобод і обов'язків дитини" і т. д.

Запишіть план на окремому аркуші. Можливо, ви якісь моменти скасуєте, натомість введете інші.

**ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ,
ЛАБОРАТОРНИХ, ПІВГРУПОВИХ) ЗАНЯТЬ**

Таблиця 1

№ семінарського / кількість годин	Тема практичних	Ключові питання, які розглядаються
Семінарське 1/2 години	Педагогічна деонтологія як наука	Сутність та особливості педагогічної деонтології як науки. Зміст основних категорій педагогічної деонтології – обов'язку та відповідальності, їх порівняльний аналіз. Поведінка педагога з позицій педагогічної деонтології. Основні вимоги до поведінки педагога в історії педагогіки та сучасності. Поняття індивідуального стилю педагога. Підходи до створення деонтологічного кодексу педагога та його призначення.
Семінарське 2/2 години	Педагогічний такт як основа професійної діяльності	Педагогічний такт як основа професійної діяльності Підходи педагогів щодо трактування педагогічного такту Педагогічна майстерність майбутнього вчителя Соціальні функції логопеда у сучасному суспільстві Характеристика професійних функцій логопеда
Семінарське 3/2 години	Психолого-педагогічні основи спілкування в педагогічній діяльності	Основні характеристики спілкування. Класифікація видів спілкування. Функції спілкування. Моделі мовленнєвої комунікації.

		Засоби спілкування: вербальні та невербальні. Основні форми та стилі спілкування. Типи комунікабельності людей.
Семінарське 4/2 години	Теорії міжособистісної взаємодії.	Спілкування як взаємодія. Комунікативний, перцептивний та інтерактивний аспекти спілкування. Інтерактивний характер спілкування. Теорії міжособистісної взаємодії. Різновиди міжособистісних контактів. Механізм взаємодії як організації діяльності. Основні види психологічного впливу.
Семінарське 5/2 години	Культура мовлення логопеда та її ознаки.	Культура мовлення вчителя та її ознаки. Техніка мовлення. Мовлення вчителя як показник педагогічної культури. Стилi мовлення та індивідуальний стиль мовленнєвої поведінки. Педагогічне мовлення та комунікативна поведінка вчителя.
Семінарське 6/2 години	Риторика у педагогічній діяльності	Риторика як наука. Розділи риторики: інтенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція.
Семінарське 7-8/4 години	Техніка промови і культура оратора	Етапи підготовки та техніка промови. Види ораторських промов. Розробка промови та її структура. Виразність ораторської промови. Особливості запам'ятовування та виголошення ораторської промови. Шляхи формування культури оратора.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Виконання завдання для самостійної роботи студентів є обов'язковим всіма студентами, проте за узгодженням з викладачем може бути виконана інша робота (тези, статті з дисципліни).

Теми рефератів.

1. Педагогічна деонтологія як галузь педагогічної науки.
2. Категорія обов'язку педагога.
3. Відповідальність педагога як категорія педагогічної деонтології.
4. Поведінка педагога як предмет педагогічної деонтології.
5. Вимоги до поведінки педагога.
6. Стилі поведінки педагога.
7. Деонтологічний кодекс педагога, його призначення.
8. Педагогічне спілкування: особливості, функції, види, структура.
9. Позиції і бар'єри у спілкуванні.
10. Стилі спілкування.
11. Конфлікти у педагогічній взаємодії.
12. Основні типи стратегій взаємодії.
13. Педагогічний такт.
14. Професійна етика як основа педагогічної деонтології.
15. Педагогічна деонтологія як галузь педагогічної науки.
16. Категорія обов'язку педагога.
17. Відповідальність педагога як категорія педагогічної деонтології.
18. Етичні норми як основа поведінки педагога.
19. Вимоги до професійної поведінки педагога.

Вимоги до написання рефератів:

Метою написання реферату служить більш глибоке розуміння теми. Крім того, коли ми працюємо над рефератом, у нас виробляються навички організованості та цілеспрямованості, що корисно не тільки в навчанні.

- Обрану тему можна перефразувати, звузити, розширити тощо.
- Окрім реферативного опису робота обов'язково(!!!) повинна містити виклад власних думок студента по обраній темі.
- Робота повинна мати логічну структуру (вступ, основну частину, висновки).
- При написанні основної частини, рекомендується відштовхуватися від визначень ключових понять теми. Наприклад, якщо вибрана тема «Виховання і самовиховання особистості», то ключовими тут будуть поняття «особистість», «виховання», «самовиховання».
- Використання не менше трьох літературних джерел серед яких повинні бути представлені не тільки підручники, але й наукові праці дослідницького характеру (статті, монографії);

– Обов'язкова наявність списку літератури;
– Обов'язкова наявність посилань (у квадратних дужках) на використані літературні джерела.

– У якості літературних джерел допускається використання статей або інших оригінальних наукових матеріалів, узятих з мережі Інтернет. Але не готові реферати, курсові, контрольні, тощо.

– Самостійність роботи – найголовніша обов'язкова вимога. Робота обов'язково проходить перевірку «на плагіат»; готові реферати, «викачані» з популярних студентських сайтів не приймаються.

Вимоги до оформлення письмової тематичної роботи:

- Мова – державна.
- Стиль – науковий.
- Послідовність – логічна.
- Формат сторінок – А4.
- Шрифт та розмір – Times New Roman, 14.
- Міжрядковий інтервал – полуторний.
- Обсяг реферату: 10– 20 стор.
- Поля: ліве поле – 30 мм, праве – 15 мм, верхнє і нижнє – 20 мм.
- Простий план – 3– 4 розділи.
- Список джерел – 10– 15 найменувань.
- Заголовки розділів пишуться – ВЕЛИКИМИ літерами.
- Заголовки підрозділів пишуться – Маленькими літерами (крім першої).

Неформальна освіта

Самостійне опрацювання курсів неформальної освіти – онлайн– курси (або окремі модулі курсів) на освітніх платформах **Prometeus, EdEra, Coursera**.

За результатами проходження програм неформальної освіти мають бути надані сертифікати, що засвідчують завершення курсу.

Зміст онлайн– курсу має відповідати змісту академічної дисципліни (або окремих тем).

Враховуватимуться ті онлайн– курси, які здобувач освіти пройшов під час навчання за відповідною освітньою програмою та які завершилися отриманням сертифікату (5 – 15 балів із урахуванням обсягу онлайн– курсу).

Рішення про зарахування кредитів і результатів навчання ухвалює кафедра

Забезпечення освітнього процесу

Ноутбук з підключенням до мережі Інтернет та проектор.

Методи навчання та контролю

Під час лекційних занять застосовуються:

1) інтерактивний метод, пояснювально–ілюстративний, метод наукового порівняння, метод проектів у формі індивідуальних/групових навчальних проектів, частково–пошуковий метод, дослідницький метод.

2) вирішення творчих практичних завдань.

На семінарських та практичних заняттях застосовуються:

- 1) доповіді;
- 2) дискусійне обговорення проблемних питань;
- 3) рішення практичних завдань.

Поточний контроль знань студентів з навчальної дисципліни може проводитися у формах:

- 1) усне або письмове (у тому числі тестове) бліц-опитування студентів на лекції щодо засвоєння матеріалу попередньої лекції;
- 2) усне або письмове (у тому числі тестове) опитування на семінарських заняттях;
- 3) виконання поточних контрольних робіт у формі відкритих питань;
- 4) Індивідуальна робота передбачає виконання наукових робіт у вигляді рефератів
- 5) вирішення практичних завдань.

Структура екзаменаційного білету: три теоретичні питання.

Підсумковий контроль

Питання для підготовки до іспиту

1. Сутність та особливості педагогічної деонтології як науки.
2. Зміст основних категорій педагогічної деонтології – обов'язку та відповідальності, їх порівняльний аналіз.
3. Поведінка педагога з позицій педагогічної деонтології.
4. Основні вимоги до поведінки педагога в історії педагогіки та сучасності.
5. Поняття індивідуального стилю педагога.
6. Підходи до створення деонтологічного кодексу педагога та його призначення.
7. Зміст та особливості педагогічного спілкування.
8. Структура спілкування. Позиції і бар'єри у спілкуванні.
9. Стилi спілкування.
10. Конфлікти у педагогічній взаємодії.
11. Види та причини педагогічних конфліктів.
12. Стратегії конфліктної взаємодії: конкуренція, уникнення, пристосування, співробітництво, компроміс.
13. Сутність педагогічного такту як основи професійного педагогічного спілкування.
14. Принципи педагогічного такту.
15. Основні характеристики спілкування.
16. Класифікація видів спілкування.
17. Функції спілкування.
18. Моделі мовленнєвої комунікації.
19. Засоби спілкування: вербальні та невербальні.
20. Основні форми та стилі спілкування.
21. Типи комунікабельності людей.
22. Теорії міжособистісної взаємодії. Різновиди міжособистісних контактів.

23. Основні види психологічного впливу.
24. Культура мовлення вчителя та її ознаки.
25. Техніка мовлення. Мовлення вчителя як показник педагогічної культури.
26. Стили мовлення та індивідуальний стиль мовленнєвої поведінки.
27. Педагогічне мовлення та комунікативна поведінка вчителя.
28. Техніка мовлення, її складові. Структурні особливості мовлення вчителя.
29. Зміст та основні ознаки культури мови і мовлення вчителя.
30. Шляхи формування культури мовлення
31. Риторика як наука.
32. Розділи риторики: інтенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція.
33. Етапи підготовки та техніки промови.
34. Види ораторських промов.
35. Розробка промови та її структура.
36. Виразність ораторської промови.
37. Особливості запам'ятовування та виголошення ораторської промови.
38. Шляхи формування культури оратора.

Зразок «нульового» варіанту іспитового/залікового білету

Чорноморський національний університет ім. Петра Могили
Рівень вищої освіти – перший бакалаврський

Навчальна дисципліна – Педагогічна деонтологія, риторика,
культура мовлення вчителя– логопеда

БІЛЕТ

1. Сутність, специфіка і функції педагогічної моралі.
2. Особливості діалогічного і монологічного стилів спілкування вчителя з учнями.
3. Моральний вибір і відповідальність вчителя за свої дії.

*Білет затверджено на засіданні кафедри
Соціальної роботи, педагогіки і логопедії
Протокол № ____ від _____ 2026 року*

Завідувач кафедри

Н.В. Савінова

Екзаменатор

М.І. Берегова

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ

Критерії оцінювання та засоби діагностики результатів навчання

Система оцінювання роботи студентів

Контроль рівня засвоєння навчального матеріалу здійснюється шляхом перевірки знань студентів на іспиті згідно розкладу сесії.

У відповідності до положення про систему рейтингової оцінки знань студентів при вивченні дисципліни застосовується наступна система оцінювання роботи студентів.

Критерії оцінювання

Опитування та виступи на групових заняттях – форма контролю, яка дозволяє оцінити вміння студентів самостійно опрацьовувати матеріал та викладати його, відповідати на запитання викладача та колег. Максимальна оцінка за відповідь на семінарському занятті – 7 бали. Критеріями для оцінювання виступають:

Оцінювання відповіді студента здійснюється за рівнем повноти, точності, аргументованості та логіки викладу (денна форма).

Кількість балів – «6–7» ставиться, якщо студент:

- точно та повністю відповідає на поставлене запитання;
- логічно структурує виклад матеріалу, наводить аргументи та приклади;
- демонструє глибоке розуміння матеріалу;
- правильно застосовує фахову термінологію;
- робить обґрунтовані висновки

Кількість балів «3–5» ставиться, якщо студент:

- розкриває основні положення, але відповідь є поверхневою;
- допускає незначні неточності у використанні термінології;
- аргументація обмежена або неповна;
- логіка викладу частково порушена;

Кількість балів «1–2» ставиться, якщо студент:

- не розкриває зміст питання;
- аргументація відсутня або некоректна;
- висновки не сформульовані;
- відсутнє розуміння матеріалу;

Оцінювання відповіді студента здійснюється за рівнем повноти, точності, аргументованості та логіки викладу (заочна форма).

Кількість балів – «6–8» ставиться, якщо студент:

- точно та повністю відповідає на поставлене запитання;
- логічно структурує виклад матеріалу, наводить аргументи та приклади;
- демонструє глибоке розуміння матеріалу;

- правильно застосовує фахову термінологію;
- робить обґрунтовані висновки

Кількість балів «3–5» ставиться, якщо студент:

- розкриває основні положення, але відповідь є поверхневою;
- допускає незначні неточності у використанні термінології;
- аргументація обмежена або неповна;
- логіка викладу частково порушена;

Кількість балів «1–2» ставиться, якщо студент:

- не розкриває зміст питання;
- аргументація відсутня або некоректна;
- висновки не сформульовані;
- відсутнє розуміння матеріалу;

Оцінювання самостійної роботи враховує її відповідність академічним стандартам, рівень самостійності та творчості, логічність викладу матеріалу (денна форма):

Кількість балів «4» ставиться, якщо робота студента:

- повністю відповідає завданню та академічним стандартам оформлення;
- матеріал логічно структурований, висновки обґрунтовані та підтверджені прикладами або джерелами;

- є самостійний та творчим проєктом;

3 бали оцінюється робота, яка:

- розкриває зміст завдання, але містить незначні неточності;
- відповідає академічним стандартам з незначними недоліками;
- містить структурований виклад матеріалу із незначними помилками;

від 1 до 2 оцінюється робота, яка:

- містить формальне виконання завдання, не розкриває його зміст
- містить декілька грубих помилок у змісті матеріалу;
- не відповідає вимогам оформлення та академічним стандартам;
- характеризується мінімальним рівнем самостійності та творчості;

Оцінювання самостійної роботи враховує її відповідність академічним стандартам, рівень самостійності та творчості, логічність викладу матеріалу (заочна форма):

Кількість балів «15–20» ставиться, якщо робота студента:

- повністю відповідає завданню та академічним стандартам оформлення;
- матеріал логічно структурований, висновки обґрунтовані та підтверджені прикладами або джерелами;

- є самостійний та творчим проєктом і заслуговує найбільшій кількості балів;
- від 5 до 14 балів оцінюється робота, яка:

- розкриває зміст завдання, але містить незначні неточності;
- відповідає академічним стандартам з незначними недоліками;

- містить структурований виклад матеріалу із незначними помилками; від 1 до 4 оцінюється робота, яка:
- містить виконання завдання не в повному обсязі
- містить декілька теоретичних помилок у змісті матеріалу;
- не відповідає вимогам оформлення та академічним стандартам;
- характеризується мінімальним рівнем самостійності та творчості;

Оцінювання контрольної роботи враховує точність визначення ключових понять та використання фахової термінології, повноту та аргументованість відповіді на запитання:

• оцінка «11–18» ставиться за умови, що усі завдання контрольної роботи виконано повністю; наведено точне визначення ключових понять; теоретичне питання розкрито повністю; висновки аргументовані.

• від «7» до «10» ставиться за роботу, у якій виконані усі завдання, при цьому спостерігаються незначні помилки; теоретичний аналіз і практичний кейс розкриті частково; деякі висновки не аргументовані; присутні дрібні неточності.

• від «4» до «6» балів оцінюється робота, в якій завдання виконано частково; визначення понять неточні; теоретична частина або кейс розкриті поверхнево; аргументація слабка; висновки фрагментарні;

• від «0» до «3» оцінюється контрольна, завдання якої виконано поверхнево; ключові поняття не визначено; аналіз теоретичної частини і кейсу відсутній або некоректний; висновки відсутні.

Оцінювання заліку здійснюється за комплексом критеріїв, що відображають глибину засвоєння теоретичних знань, здатність до аналізу та застосування отриманих умінь у практичних ситуаціях, а також логіку й академічну обґрунтованість викладу.

30 балів ставиться, якщо відповідь здобувача:

• демонструє системне та глибоке розуміння нинішніх засад дисципліни;

• матеріал викладено логічно послідовно та аргументовано;

• присутні власні узагальнення, висновки та практичні приклади застосування знань;

20–29 балів ставиться, якщо відповідь:

• розкриває більшість питань повністю;

• матеріал систематизовано, але допускаються незначні неточності;

• аргументація здебільшого коректна, логіка викладу збережена;

10–19 балів ставиться, якщо відповідь:

• розкриває питання частково;

• виклад матеріалу фрагментарний, аналіз теоретичних та практичних аспектів обмежений;

- аргументація та логіка викладу слабкі;
  - висновки неповні або частково не обґрунтовані.
- 0–9 балів ставиться, якщо відповідь:
- поверхнева та неповна;
  - більшість матеріалу не розкрита;

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Таблиця 2

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи, практики	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
67-74	D	задовільно	
60-66	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Берегова М. І., Савінова Н. В. Деонтологічна компетентність корекційного педагога в умовах інклюзивного навчання. Молодий вчений. Херсон, 2015. № 2 (17). С. 99–101.
2. Берегова М. І., Савінова Н. В. Культура мовлення як складова деонтологічної культури корекційного педагога у системі інклюзивної освіти. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Збірник наукових праць / за ред.: В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Вип. V. В 2-х т., том 1. Кам'янець–Подільський : ПП Медобори–2006, 2015. С. 292–302.
3. Берегова М. І., Савінова Н. В. Підготовка корекційного педагога до роботи в інклюзивному середовищі: інваріантна складова. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць за ред.: В.В. Засенка, А.А. Колупасової. К.: ТОВ «Наша друкарня», 2017. Вип. 13. С. 216–225.
4. Біляковська О. О. Професійна компетентність учителя як складова ефективної педагогічної діяльності. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. С. 229–234. URL: <http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/BAK7/7/37.pdf>.
5. Боряк О. В. Професійна підготовка вчителів–логопедів до роботи з розумово відсталими дітьми молодшого шкільного віку. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 4. С. 9–17.
6. Вчитель і асистент: ролі і відповідальність. URL: http://www.educationinclusive.com/wp-content/docs/ATATeacher_and_Teachers_Assistants_Roles_and_Responsibilities_UKR.pdf. (Дата звернення: 11.01.2017)
7. Гладуш В. А. Шляхи вдосконалення професійної підготовки логопедів в Україні (1960–ті рр.). Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. № 1. С. 56–66.
8. Давиденко Г. В. Інклюзія у вищих навчальних закладах Європейського Союзу : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан–ЛТД», 2015. 314 с.
9. Давиденко Г. В. Умови впровадження інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах Європейського Союзу (психолого–ментальний, організаційний та соціальний аспекти) : навч. посібник. Вінниця : ТОВ «Нілан–ЛТД», 2015. 102 с.
10. Дятленко Н. М., Софій Н. З., Мартинчук О. В., Найда Ю. М. Асистент вчителя в інклюзивному класі : Навч.–метод. посіб. К. : ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. 250 с.
11. Включення і рівність. Моніторинг включення стандартів Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю до «Національної стратегії у сфері прав людини» та інших довгострокових рішень в Україні. Звіт громадських об'єднань людей з інвалідністю. ГС ВГО «Національна Асамблея людей з інвалідністю України», 2020.

12. Волгіна О. М. Соціальний супровід людей з інвалідністю на робочому місці : посібник / О. М. Волгіна, О. Л. Іванова ; ПРООН в Україні, Спільна Програма «Сприяння інтеграційній політиці та послугам для людей з інвалідністю в Україні». – К. : Ваїте, 2018. – 36 с.

13. Воронцова Т. В. Вчимося жити разом: посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (початкова школа) / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко та ін. – Київ : Видавництво «Алтон», 2016. – 232 с.

14. Індекс інклюзії: розвиток навчання та участі в життєдіяльності шкіл : посіб. / Т. Бут; пер. з англ. – К. : ТОВ Видавничий дім «Пляєди», 2015. – 190 с.

15. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для педагогів і батьків / уклад. Н. В. Заєркова, А. О. Трейтак. – К., 2016. – 68 с. 7. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання : навч.–метод. посіб. / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук. – К. : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. – 273 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).

16. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. А. Колупаєва. – К. : «Самміт–Книга», 2009. – 272 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).

Допоміжна література

1. Засенко В.В. Рівний доступ до якісної освіти дітей з особливими потребами / Кроки до демократичної освіти:– 2002. – №1. – С. 34.

2. Колупаєва А.А. До проблеми понятійно– термінологічних визначень у сучасній спеціальній педагогіці // Дидактичні та соціально–психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.–метод. зб. Випуск 8. – К., 2006. – С. 105– 109.

3. Колупаєва А.А. Програма курсу «Основи інклюзивної освіти» для вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців за освітньо– кваліфікаційним рівнем бакалавра (спеціаліста, магістра педагогічного спрямування). – К.: «А.С.К.», 2012. – 31 с.

4. Канадсько– український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»,2011 / www.education-inclusive.com www.ussf.kiev.ua © Колупаєва А.А., 2011

5. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. Монографія. – К.: САММІТ– книга, 2008.

6. Колупаєва А.А. Савчук Л.О. Діти з особливими потребами та організація їх навчання,– К, 2011.

7. Лупарт, Д., Веббер, Ч. (2002). Шкільна реформа в Канаді: перехід від роздільних систем освіти до інклюзивних шкіл. Exceptionality Education Canada, 12 (2), 7– 52.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
2. Пошукова система Base <https://www.base-search.net/>
3. Система пошуку наукової інформації у відкритих архівах України (SSM) <https://oai.org.ua/>
4. www.logoped.in.ua
5. <http://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/6711/>
6. <https://vseosvita.ua/course>

ДОДАТКИ

ОСНОВНІ ПРАВИЛА ТАКТОВНОГО ВЕДЕННЯ БЕСІДИ

1. Голосність
  - Не варто говорити надто голосно, щоб не привертати небажаної уваги оточення.
2. Жести та інтонація
  - Використовуйте помірну жестикуляцію.
  - Уникайте гримас, різких суперечок та злісних інтонацій.
3. Тематика розмови
  - Обирайте теми, що становлять спільний інтерес.
  - Не варто настирливо розпитувати про інтимні чи особисті справи.
4. Мовна культура
  - Використовуйте зрозумілі слова, уникайте вульгаризмів та надмірної іноземної лексики.
  - «Малі люди вживають великі слова, а великі люди – малі».
5. Мова спілкування
  - Відповідайте тією мовою, якою до вас звертаються.
  - У товаристві, де всі говорять однією мовою, некоректно переходити на іншу.
6. Уважність
  - Слухайте співрозмовника, цікавтеся його думками та проблемами.
  - «Хто не поважає інших, той не шанує себе».
7. Терпіння
  - Не перебивайте співрозмовника.
  - Заперечуйте стримано: «На мою думку...», «Я схильний думати...».
8. Зоровий контакт
  - Дивіться на співрозмовника, стежте за його реакцією.
  - Корегуйте мовлення відповідно до інтересу слухача.
9. Професійні теми
  - Можна говорити про роботу, але враховуйте настрій і бажання інших.
10. Нав'язування теми
  - Не нав'язуйте власні теми навіть як господар.
  - Ваше завдання – спрямувати бесіду й залучати сором'язливих учасників.
11. Особисті проблеми
  - Не варто постійно говорити про власні біди чи надмірно відверто ділитися сімейними подробицями.
12. Нові учасники
  - Коли хтось приєднується, коротко ознайомте його з темою.
  - Важливі питання обговорюйте окремо, не шепочучи в кутку.

13. Інтонація та емоції

- Стримуйте почуття, не насміхайтесь з співрозмовника.
- Уникайте двозначних натяків. «Який голос, такий і відголос».

14. Критика

- Критикуйте вчинок, а не особистість: «Ти негідно вчинив», а не «Ти негідник».

15. Просторове розташування

- Не займайте позицію «зверху», щоб не створювати відчуття переваги.

- Рівність у розташуванні сприяє комфорту.

16. Самоконтроль

- Контролюйте жести, позу, інтонацію.
- Якщо немає доречної відповіді – краще промовчати.

17. Спілкування з іноземцями

- Будьте особливо ввічливими й коректними, враховуйте культурні відмінності.

18. Вміння слухати

- Слухання – це прояв поваги й волі до співпраці.
- Воно спонукає партнера розкритися й створює атмосферу щирості.

ЗАПОВІДІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

1. Стосунки – основа процесу Педагогічний процес ґрунтується на взаєминах з учнями. Саме вони є первинними й визначальними, адже за будь-яким конспектом уроку приховується складне полотно взаємостосунків.

2. Не лише цілі, а й учень Організація спілкування не може зводитися тільки до реалізації навчальних цілей. Важливо пам'ятати, що педагогічна мета має сенс лише тоді, коли враховуються інтереси й потреби самих дітей.

3. Індивідуальний підхід Спрямовуйте спілкування на конкретного учня чи групу, враховуючи їхні особливості, позицію в колективі, систему взаємин. Уникайте моделі «Я – вчитель, вони – учні».

4. Багатофункціональність Педагогічне спілкування не можна обмежувати лише інформативною функцією.

5. Рівність у взаєминах Не будуйте стосунки «зверху – вниз». Авторитет учителя визначається не дипломом, а особистістю.

6. Самоаналіз Вчіться бачити себе очима учнів.

7. Уміння слухати Слухайте дітей до кінця, навіть якщо вони помиляються чи бракує часу.

8. Чутливість до настрою Відчувайте психологічний клімат у класі, адже він постійно змінюється.

9. Конфлікти

○ Конфлікт може бути наслідком педагогічної неграмотності – його слід нейтралізувати.

○ Він може виникати через зіткнення цінностей чи звичок – тоді важливо проаналізувати причини.

○ Учитель не має права ображатися на дитину.

10. Дискусія без образ Переконайте учнів у помилковості поглядів аргументовано, не зачіпаючи їхніх особистісних рис.

11. Ініціативність

○ Швидко організовуйте контакт.

○ Керуйте взаємодією.

○ Викликайте потребу у співпраці.

○ Використовуйте різні форми взаємодії.

12. Особливості дівчаток Вони емоційніші й вразливіші, тому краще діяти опосередковано, уникаючи прямого тиску.

13. Відмова від штампів Не використовуйте професійні деструкції («Скільки разів повторювати...»).

14. Подолання негативних установок Старайтесь переборювати упереджене ставлення до окремих учнів.

15. Критика з користю Гола критика без конструктиву лише знижує самооцінку й ефективність виховання.

16. Посмішка Вона створює сприятливий настрій і бажання працювати.

17. Заохочення Використовуйте слова підтримки й схвалення («Молодець», «Добре придумано»).

18. Відхід від стереотипів Будьте гнучкими й сучасними у спілкуванні.

19. Аналіз невдач Розбирайте ситуації, які здаються вам неуспішними.

20. Мовна культура Стежте за власним мовленням: уникайте вульгаризмів, слів-паразитів, некоректної інтонації.

21. Робота з «важкими» учнями

○ Пам'ятайте, що їхні проблеми часто є наслідком занедбаності чи негативного оточення.

○ Підходьте з довірою та оптимізмом.

○ Налагоджуйте контакти з класом, розмовляйте не лише офіційно, а й на особистісному рівні.

ВПРАВИ ДЛЯ ТРЕНУВАННЯ УМІНЬ КОМУНІКАЦІЇ

1. Невербальна комунікація

Вправи на концентрацію погляду

- Сконцентрувати погляд на об'єкті протягом 5–10 хвилин.
  - Якщо важко – дивитися на полум'я свічки у темному приміщенні.
Вправи на налагодження візуального контакту
  - «Намалювати» очима цифру 8 на рівні очей учнів.
  - Лагідно оббігати зором аудиторію, затримуючи погляд на кожному 1–2 секунди.
  - Тренуватися перед дзеркалом, фіксуючи власний погляд.
Вправи на перевтілення
  - Спробувати зіграти ролі: учителя, учня, ображеної дитини, старої людини, самозакоханої чи невпевненої особи.
  - Читати текст перед дзеркалом у різних ролях (учень, студент, учасник мітингу).
  - Сидіти на стільці як цар, покарана дитина, вершник чи метелик.
2. Вербальна комунікація
- Вправа 1 – мовленнєвий видих
- Стоячи, ноги на ширині плечей, руки на поясі.
  - Повільний видих через маленький отвір між губами, читаючи текст.
  - Те саме під час ходьби, бігу чи імітації роботи.
- Вправа 2 – мовленнєвий вдих
- Півнахил корпусу вперед – вдих, повернення – видих із протяжним звуком.
  - Варіації з рухами рук, підняттям колін, читанням віршів.
- Вправа 3 – звільнення мовленнєвого апарату
- Читання скоромовки лише приголосними, потім голосом.
  - Вимова висловів Конфуція та прислів'їв із артикуляційними рухами.
  - Читання тексту із затиснутим носом для тренування дихання.
3. Вправи на виявлення особливостей спілкування
1. «Хто ховається за символікою?» – студенти описують себе символами, група відгадує.
2. «Розпізнай» – один виходить, повернувшись має відгадати обраного студента за запитаннями.
3. «Розпізнайте за асоціаціями» – ведучий описує однокласника через асоціації, група відгадує.
4. «Позитивна установка» – робота перед дзеркалом із проголошенням позитивних формул.
5. «Розслідування» – студенти в парах відтворюють ситуацію, один – оповідач, другий – «детектив».
6. «Відкриті та закриті стосунки» – обговорення різних тем у колі.
7. «З мого досвіду» – пригадати й описати ситуації зі шкільного життя.
8. «Програвання педагогічних ситуацій» – сценки з різними стилями спілкування.

9. «Розвиток комунікативних умінь педагога» – вправи на відрекомендацію, запитання, вдячність, оцінку.

10. «Рівні педагогічного спілкування» – демонстрація ситуацій на різних рівнях взаємодії.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ “КОНФЛІКТ І ВЗАЄМОДІЯ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ”

Індивідуальні завдання

Завдання 1

- Написання міні-доповідей з головних питань семінару.
- Підготовка тренера до проведення семінару-тренінгу.
- Підготовка учасників до обговорення проблем, рольових ігор, презентації проєктів.

Завдання 2

- Описати власний досвід участі у конфлікті: його тип, учасників, власну роль.
- Проаналізувати враження, можливість уникнення конфлікту, правильність його вирішення.
- Після семінару оцінити, чи змінилася б ваша поведінка та підхід до розв’язання.

Завдання 3

- Визначення очікувань учасників семінару:
    - Що хочуть дізнатися про конфлікт.
    - Які проблеми є найбільш важливими.
    - Чому прагнуть навчитися.
  - Узагальнені очікування записуються тренером на дошці.
- Інтерпретація стилів поведінки у конфлікті
1. «Хижа акула» (примус) – дія з позиції сили, досягнення цілей будь-якою ціною.
  2. «Черпаха» (ухиляння) – уникнення проблеми та контактів, відмова від власних цілей.
  3. «Плюшевий ведмедик» (згладжування) – поступка заради спокою та добрих стосунків.
  4. «Хитра лисиця» (компроміс) – пошук рішення, що частково задовольняє обидві сторони.
  5. «Мудра сова» (співробітництво) – об’єднання зусиль для вирішення проблеми з урахуванням потреб кожного.

Тренінгові завдання з професійного саморозвитку студентів

1. Гра «Над чим замислюємося?» – визначення рівня згуртованості групи через асоціації.

2. Гра «БПІ!» – учасники вгадують одне одного за голосом, перевірка згуртованості.

3. Гра «Минуле, сьогодні і майбутнє» – аналіз особистості учасника через спогади та прогнози.

4. Групова дискусія «Капелюх» – оцінка семінару з різних позицій:

- Зелений – знання та користь.
- Червоний – емоції та почуття.
- Чорний – негативний зворотний зв'язок.
- Білий – позитивний зворотний зв'язок.

Автотренінгові вправи на розвиток розкритості в спілкуванні

Вправи на формування впевненості

Вітання

- У звичному колі друзів ми вітаємося легко й невимушено.
- У великій аудиторії це може викликати закомплексованість.
- Тренінг: увійти до порожньої кімнати, уявити її заповненою людьми й голосно, життєрадісно сказати: «Добрий день усім».

Вміння говорити «так» і «ні»

- Тверде «ні» – категоричне, безповоротне, навіть трохи грубувате.
- М'яке «ні» – ввічливе пояснення з аргументами.
- Відкладене «ні» – перенесення рішення на пізніший час.
- Висновок: необхідно вільно володіти різними формами відмови й застосовувати їх відповідно до ситуації.

МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

1. Професійний компонент

- знання дидактичного мовлення;
- організація педагогічного спілкування;
- володіння методиками викладання;
- самоосвіта й саморозвиток.

2. Психологічний компонент

- орієнтація на індивідуальні особливості учнів;
- знання прийомів утримання уваги;
- створення умов для розкриття особистості та творчості учнів.

3. Риторичний компонент

- культура мовлення;
- правильність і доброзичливість;
- володіння мовними нормами.

МОДЕЛЬ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ

1. Правильність мовлення – відповідність нормам літературної мови, логічність, точність, доступність.

2. Лексичне різноманіття – багатство словника відповідно до педагогічних завдань.

3. Педагогічна доцільність – переконливість, спонукальність, точність.

4. Технічність мовлення – інтонація, ритм, темп, мелодійність.

Рекомендації мовленнєвої поведінки: «вітай», «втішай», «не хвалися», «будь добрим», «будь лагідним», «не пам'ятай зла», «будь доброзичливим».

МОДЕЛЬ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ

1. Мотиваційно-ціннісний компонент – ставлення до риторичної діяльності, повага до слухача, правдивість, толерантність.

2. Інтелектуально-творчий компонент – знання законів риторики, критичність, креативність, логічність, авторська самостійність.

3. Мовно-стилістичний компонент – багатство словника, використання засобів виразності (метафори, порівняння, паузи).

4. Психолого-педагогічний компонент – впевненість у собі, відкритість, діалогічність, усвідомлення мовлення як вчинку.

5. Виконавсько-артистичний компонент – невербальні прояви, виразність жестів та інтонацій, гармонійна взаємодія з аудиторією, артистизм.

ДЛЯ НОТАТОК

*Савінова Наталія Володимирівна,
Берегова Марія Ігорівна*

Методична серія
Випуск № 490

**Викладання курсу
«Педагогічна деонтологія, риторика,
культура мовлення вчителя-логопеда»**

Методичні рекомендації

**студентам спеціальності
А6 «Спеціальна освіта (за спеціалізаціями)»
спеціалізації А6.01 «Логопедія
(для змішаної та дистанційної форм навчання)»**

Редактор Карпова К.О.
Комп'ютерна верстка Олисько Я.Є.
Друк Волинець С.Л. Фальцювальню-палітурні роботи Мішалкіна О.Є.

Підп. до друку 26.08.2026.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк різнограф.
Ум. друк. арк. 4,7. Обл.-вид. арк. 3,88.
Тираж 10 пр. Зам. № 7258

Видавець і виготовлювач: ЧНУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50–03–32, 8 (0512) 76–55–81, e-mail: rector@chmnu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6124 від 05.04.2018.